

Knygotyra
2021, vol. 77, pp. 236–276

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.77.94>

SOCIALDEMOKRATINIŲ ORGANIZACIJŲ POGRINDINĖ SPAUDA ŠIAULIUOSE 1904–1914 METAIS

Tomas Petreikis

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas

Universiteto g. 3, LT-01513

El. paštas PetreikisT@gmail.com

Santrauka. *Straipsnyje nagrinėjama 1904–1914 m. Bundo, LSDDP, LSDP ir RSDDP vietinių organizacijų Šiauliuose vykdyta agitacinė veikla leidžiant atsisaukimus (20 leidinių), revoliucines dainas (1) ir pagrindinę periodinę spaudą (1). Politiniai pokyčiai Rusijoje 1904–1907 m. socialdemokratišioms organizacijoms sudarė palankias sąlygas aktyviai vykdyti agitacinę veiklą, bet jos intensyvumas Lietuvoje nebuvo tolygus. Šiaulių proletarinis profilis ir ypač aktyvi LSDP veikla leido per trumpą laiką mobilizuoti agitatorius, parengti reikalingus atsisaukimus vietoje, apsirūpinti būtiniausiomis spaudos priemonėmis. Šiauliai 1905–1907 m. revoliucijos metais turėjo iškilti kaip antrasis Lietuvoje socialdemokratinio judėjimo centras. Revoliucijai Rusijoje pralaimėjus, dėl socialdemokratinų jėgų padidėjusio persekiojimo pagrindininkams nepavyko sutelkti spaudos pajėgumų, išplėtoti aktyvesnės agitacinės veiklos, todėl partijoms teko net sustabdyti vietinių organizacijų veiklą Šiauliuose. Apie 1912 m. įvykęs socialdemokratinų pažiūrų jaunimo įsijungimas į Šiaulių socialdemokratinės organizacijos leido tikėtis ryškesnės agitacinės veiklos atgaivinimo. Agitacinės veiklos atnaujinimas nutrūko pirmaisiais Pirmojo pasaulinio karo metais. Pogrindžio sąlygomis didžiuliais tiražais leidžiama pagrindinė spauda išreiškė vietos gyventojų lūkesčius, atspindėjo partijų įsijungimą į miesto gyventojų politinių pažiūrų formavimą, buvo oficialiosios*

Received: 2021 07 08. **Accepted:** 2021 10 08

Copyright © 2021 Tomas Petreikis. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

informacijos atsvara. Todėl jos vertinimas neatsiejamas ir nuo to meto politinio konteksto realijų.

Reikšminiai žodžiai: agitacija, atsišaukimai, Bundas, politika, Lietuvių socialdemokratų darbininkų partija, Lietuvos socialdemokratų partija, Rusijos socialdemokratų darbininkų partija, socialdemokratija, Šiauliai.

Underground Press of Social Democratic Organizations in Šiauliai in 1904–1914

Abstract. *This article deals with propaganda activities, such as publishing proclamations (20 publications), revolutionary songs (1), and underground periodicals (1), by local organizations of the Bund, LSDDP, LSDP and RSDDP in Šiauliai in 1904–1914. Political changes in Russia in 1904–1907 created favorable conditions for social democratic organizations to actively carry out propaganda activities, but the intensity at which they were carried out was not uniform across Lithuania. The proletarian profile of Šiauliai and the particularly active activity of the LSDP allowed to mobilize propagandists in a short time, to prepare the necessary proclamations on the spot, and to provide the necessary press equipment. During the years of the revolution (1905–1907), Šiauliai had to emerge as the second center of the social democratic movement in Lithuania. After the defeat of the revolution in Russia, due to the increased persecution of social democratic forces, the underground organizations failed to mobilize their press capacity or develop more active propaganda events; therefore, the political parties even had to suspend the activities of local organizations in Šiauliai. The integration of social democratic youth into the social democratic organizations of Šiauliai took place in c. 1912 and gave hope for a stronger revival of propaganda. The resumption of activities ceased in the first years of the First World War. The large-scale underground press developed in underground conditions expressed the expectations of the local population, reflected the involvement of parties in the formation of political views of the urban population, and was a counterweight to official information. Therefore, its assessment is inseparable from the realities of the political context of that time.*

Keywords: *propaganda, proclamations, Bund, politics, Lithuanian Social Democratic Workers' Party, Lithuanian Social Democratic Party, Russian Social Democratic Workers' Party, Social Democracy, Šiauliai.*

ĮVADINĖS PASTABOS

Šiauliai nuo XIX a. pabaigos buvo trečiasis miestas Lietuvoje po Vilniaus ir Kauno, kuriame socialdemokratinės idėjos rado atgarsį ir pritarimą. Šių idėjų sklaidai padėjo aktyvios socialdemokratinio protesto ir idėjos bendražygių telkimo priemonės – agitacinė spauda – atsišaukimai ir periodika. Šiauliuose XX a. pradžioje gyveno apie 17–18 tūkst. gyventojų. Tautiškai miestas nebuvo vianalytis. 1909 m. statistiniais duomenimis, Šiauliuose daugiausia gyveno žydų (56,4 proc.), mažiau – lietuvių (24,2 proc.), rusų (14,7 proc.) ir lenkų (0,7 proc.). Fiksuota ir kitų tautybių (vokiečių, ukrainiečių, latvių, baltarusių) gyventojų, bet jie reikšmingesnės įtakos vietos procesams neturėjo. Mieste veikė 50–60 pramonės įmonių, dirbo apie 1 000–1 300 darbininkų, jų skaičius sparčiai didėjo¹. Pasak Kipro Bielinio, skirtingai nuo kitų Lietuvos pramonės centrų, fabrikuose buvo proteguojami lietuvių darbininkai, čia vietą sau rado lietuviai buhalteriai ir advokatai². Ši aplinkybė buvo svarbi suvokiant asimiliacinės Rusijos valdžios politikos Lietuvoje ribas, lietuvių inteligentijos galimybes įsitvirtinti savo šalyje. Šiauliai pamažu įgijo lietuviško pramonės centro bruožų.

Darbininkija Rusijoje ir visame pasaulyje per XX a. pirmąjį dešimtmetį pajuto didžiulį kairiųjų politinių organizacijų dėmesį. Lietuvių socialdemokratų partija (nuo 1905 m. – Lietuvos socialdemokratų partija; LSDP), Lietuvių socialdemokratų darbininkų partija (LSDDP), Rusijos socialdemokratų darbininkų partija (RSDDP), Visuotinė Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos žydų darbininkų sąjunga (Bundas) ir Lenkijos socialistų partija (PPS), plėsdamos savo įtaką Lietuvoje, didesniuose administraciniuose centruose kūrė vietines organizacijas. Šiauliuose apie 1901–1902 m. susikūrė Bundo ir LSDP, o 1905 m. ir LSDDP bei RSDDP vietinės organizacijos³. Šios partijos nors ir bendradarbiavo, derino kovos taktikos veiksmus, derėjosi dėl susijungimo į vieną RSDDP, bet faktiškai atstovavo nacionaliniams lietuvių, rusų ir žydų interesams, todėl ir politinė komunikacija iš esmės vykdyta nacionalinėmis kalbomis.

Rusijoje vyko reikšmingi politiniai įvykiai: 1904 m. panaikintas lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas, nesėkme pasibaigęs 1904–1905 m. Japonijos–Rusijos karas, 1905–1907 m. revoliucija, sušauktos keturios Rusijos imperijos Valstybės Dūmos (1906; 1907; 1907–1912; 1912–1917). Kairiosios

1 *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*. Šiauliai: Momentas, 1991, p. 207, 208.

2 BIELINIS, Kipras. *Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai*. New Yorkas: Amerikos lietuvių socialdemokratų sąjungos literatūros fondas, 1959, p. 438.

3 VIDMANTAS, Edvardas. Socialdemokratų judėjimas Šiauliuose (iki 1914 m.). Iš *Šiaulių praeitis ir dabartis*. Vilnius: Mintis, 1986, p. 64, 65.

politinės jėgos laikėsi įvairių kovos taktikų, bet viena iš pagrindinių jos veiklos priemonių buvo spauda: leidžiama naudojantis legaliomis sąlygomis, o kai tai nebuvo galima – imantis ir pogrindinės veiklos.

Legaliomis priemonėmis Šiauliuose 1904–1915 m. buvo išleisti 96 lietuviški leidiniai (knygos, periodiniai leidiniai, plakatai, afišos, programos, skelbimai, atvirukai ir blankai). Tai palyginti nedidelė visos to meto lietuviškos spaudos dalis⁴, sudariusi tik apie 1 proc. lietuviškojo viseto. Lietuviški LSDP atsišaukimai Šiauliuose pirmą kartą paskleisti 1898–1900 m. ir nuo to laiko jų daugėjo⁵. Atsišaukimai suvokti kaip atsvara oficialiajai spaudos informacijai, bet kartu tai visada buvo ir savo idėjų propagavimo priemonė. Pogrindžio sąlygomis leidžiami atsišaukimai ir laikraščiai užpildė laisvo, cenzūros nepaliesto žodžio trūkumą, išreiškė tas idėjas ir mintis, kurios buvo aktualios politinių organizacijų veiklai, atliepė Rusijoje vykstančius procesus, atspindėjo tautinių bendrijų kalbinius ir politinius poreikius. Atsišaukimus įprastai lydėjo lozungai, skatinę darbininkijos solidarumą ir reikalavę politinių pokyčių šalyje. Nuolatinio persekiojimo sąlygomis Šiauliuose veikusios kairiosios politinės organizacijos (Bundas, LSDP, LSDDP ir RSDDP) rengė, leido, spausdino ir perspausdino atsišaukimus ir periodinę spaudą.

Bibliografiniai šaltiniai ir tyrimų apžvalga. LSDP ir LSDDP rūpinosi partinės spaudos apskaita, todėl net menkiausi leidiniai ir žinios apie juos patekdavo į „Darbininkų balse“ (1901–1906) skelbiamus „Atsišaukimų, lapelių“ sąrašus, apie juos buvo rašoma rubrikoje „Iš partijos darbų“. Žurnale buvo užregistruoti 11 LSDP Šiaulių organizacijos išleistų lietuviškų atsišaukimų ir vienas LSDDP atsišaukimas⁶. Vietoje „Darbininkų balso“ Vilniuje pradėtoje leisti „Naujojoje gadynėje“ (1906) paskelbtas vienas LSDP Šiaulių organizacijos atsišaukimas⁷. Du LSDP Šiaulių organizacijos atsišaukimai 1905 m. perspausdinami liberaliosios minties JAV laikraštyje „Vienybė lietuvninkų“ (1886–1985)⁸.

- 4 PETREIKIS, Tomas. Šiaulių leidėjų patirtys atgavus lietuvišką spaudą (1904–1915 metais). Iš *Spauda ir leidyba lietuvių tautos istorijoje: vardai, idėjos, darbai, įvykiai: mokslo straipsnių rinkinys*. Šiauliai: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 2019, p. 37–74.
- 5 MERKYS, Vytautas. *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas, 1982, p. 188.
- 6 *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 36, 39; 1905, nr. 2, p. 71; 1905, nr. 8, p. 263; 1905, nr. 11/12, p. 403; 1906, nr. 4, p. 126, 127.
- 7 Piliėčiai! *Naujoji gadynė*, 1906, gruodžio 28 (sausio 10) (nr. 32), p. 511–512.
- 8 Frenkelio ir Nuroko darbininkai! *Vienybė lietuvninkų*, 1905, kovo 29 (nr. 13), p. 150; Šiaulių darbininkai! *Vienybė lietuvninkų*, 1905, kovo 22 (nr. 12), p. 138, 139; Šiaulių darbininkai! *Vienybė lietuvninkų*, 1905, balandžio 26 (nr. 17), p. 198, 199.

Kitais metais dar du atsišaukimus perspausdino JAV socialistinis laikraštis „Kova“ (1905–1917)⁹. Revoliucijos audroms aprimus nuo 1907 m. pabaigos atsišaukimų sumažėjo, bet jie 1914 m. dar buvo siunčiami į Rygoje LSDP leidžiamą laikraštį „Vilnis“ (1913–1914, 1917)¹⁰. Periodinėje spaudoje 1905–1906 ir 1914 m. pasirodę perspaudai ir paminėjimai LSDP ir LSDDP Šiaulių spaudai priskiriamų atsišaukimų skaičių pagausina iki 13. Bundo ir RSDDP periodinės spaudos rusų ir jidiš kalbomis bibliografinė analizė nėra atlikta, tad ateityje yra tikimybė aptikti ir daugiau šiaurietišku atsišaukimų.

Nepriklausomoje Lietuvoje Vaclovas Biržiška pirmasis atkreipė akademinį dėmesį į lietuviškuosius atsišaukimus. Jis remdamasis rengiamai „Lietuvių bibliografijai“ sukauptais duomenimis ir asmenine patirtimi savo įžvalgas išdėstė „Lietuviškojoje enciklopedijoje“ (t. 1, 1933) paskelbtame straipsnyje „Atsišaukimai“. V. Biržiška nurodė, kad 1904 m. įvykęs politinės veiklos suaktyvėjimas davė naują ryškų atsišaukimų leidybos prostrūkį. Šis atsišaukimų gausėjimas tęsėsi iki 1906 metų¹¹. V. Biržiška buvo vienas iš LSDP aktyvistų, pagrindinių spaustuvinių, o jo brolis Viktoras Biržiška 1905–1906 m. vadovavo Šiaulių organizacijai. Vaclovo vidiniai interesai skatino kruopščiai registruoti šiaurietiškus atsišaukimus, reikalui esant pasitikslinant leidybos aplinkybes tariantis ir su Viktoru. V. Biržiška minėtoje „Lietuvių bibliografijoje“ (d. 3, 1929; d. 4, 2 t., 1935–1939) užregistravo 14 lietuviškų šiaurietišku atsišaukimų. Daugelis jų aprašyta *de visu*, remiantis Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje laikytais egzemplioriais (ne mažiau kaip 8).

Sovietmečiu socialdemokratinės minties raidą Lietuvoje tyrė Partijos istorijos institutas prie Lietuvos KP CK. Institutas prioritetą teikė komunizmo idėjų paieškai tarp XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kairiųjų politinių organizacijų. Šiai politinio darbo ir mokslinių tyrimų įstaigai buvo sudarytos sąlygos paieškų ir perėmimo būdu formuoti bibliotekinių atsišaukimų fondą. Šiaulių socialdemokratinė organizacijų atsišaukimai į Partijos istorijos instituto biblioteką buvo perimti iš VDU (ne mažiau kaip 8) ir Respublikinės (ne mažiau kaip 2) bibliotekų. Instituto bibliotekos rinkiniuose susikaupė 10 atsišaukimų (11 egz.), iš jų 3 unikumai. Šiuo metu šie atsišaukimai saugomi Lietuvos ypatingajame archyve (f. 1770). Išskirtinių 1903–1907 m. atsišaukimų rinkinį (ne mažiau kaip 70) buvo sutelkęs revoliucinių įvykių dalyvis Jonas Krikščiūnas-Jovaras. Dalį

9 Piličiai! *Kova*, 1907, kovo 1 (nr. 8), p. 117; Šalin Valstybės duma! *Kova*, 1906, birželio 15 (nr. 24), p. 186, 187.

10 Šiaulių odininkų streikas. *Vilnis*, 1914, gegužės 10 (23) (nr. 14), p. 4.

11 BIRŽIŠKA, Vaclovas. Atsišaukimas. Iš *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas: Spaudos fondas, 1933, t. 1, sklt. 1528–1533.

išsaugotų atsišaukimų jis pats arba jo šeimos nariai perdavė Partijos istorijos instituto bibliotekai ir Šiaulių „Aušros“ muziejui¹². Tokiu būdu Šiaulių „Aušros“ muziejus sukaupe 9 atsišaukimus, iš jų 2 unikumai. Keletas didesniu tiražu išleistų ir geriau išlikusių atsišaukimų įvairiais keliais pateko į VU biblioteką (2 egz., iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus), Lietuvos mokslų akademijos (dabar – Vrublevskių) biblioteką (3 egz., iš jų 1 iš VDU bibliotekos), Istorijos instituto biblioteką (2 egz.) ir Rokiškio krašto muziejų (1 egz.). Partijos istorijos instituto tyrėjai surado atsišaukimų Rusijos valstybinėje viešojoje M. Ščedrino bibliotekoje (dabar – Rusijos nacionalinė biblioteka Sankt Peterburge; 1 egz.), Rusijos valstybiniame kariniame-istoriniame archyve Maskvoje (1 egz.) ir LTSR centriname valstybiniame istorijos archyve (dabar – Lietuvos valstybės istorijos archyvas; 1 egz.).

Partijos istorijos instituto darbuotojams archyvuose rastų egzempliorių perimti negalint darytos kopijos. Institute sukauptų atsišaukimų egzempliorių ir jų kopijų prireikė rengiant dokumentų rinkinį „Революция 1905–1907 гг. в Литве: документы и материалы“ (1961). Rinkinyje buvo publikuoti keturi 1905–1906 m. išleisti atsišaukimai (iš jų vienas originalo rusų kalba, kiti versti į rusų kalbą iš lietuvių ir lenkų kalbų)¹³. Išleidus šį dokumentų rinkinį mokslo tiriamasis darbas šia kryptimi sustojo. Tyrėjai nedisponavo atsišaukimų visuma, į juos žvelgė kaip į resursą politinių procesų istoriniams tyrimams, bet ne kaip į knygos istorijos šaltinį. Pavyzdžiui, Vytautas Merkys, aptardamas Lietuvos spaustuvių istoriją, visiškai aplenkė LSDP Šiaulių organizacijos spaustuvę¹⁴. Vienintelis Vaclovas Biržiška emigracijoje ją įvardijo, bet tikslumo stokojo¹⁵. Tad nepaisant istorikų rodomo dėmesio atsišaukimams, tyrėjus labiausiai domino politinių įvykių ir atsišaukimų sąryšio klausimai, bet ne patys spaudiniai kaip spaudos istorijos šaltiniai.

Savarankiškai duomenis apie lietuviškus atsišaukimus telkė ir Lietuvos TSR knygų rūmai. Šiauliuose leisti lietuviški 1904 m. atsišaukimai pateko į bibliografijos rodyklę „Lietuvos TSR bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba. T. 2, 1862–1904, kn. 2, R–Ž“ (1988). Nacionalinės bibliografijos rengėjams tęsiant 1905–1917 m. lietuviškos smulkiosios spaudos tyrimus autoriniai atsišauki-

12 JUKNYS, S. Vertingas radinys Jovaro sodyboje. *Leninietis*, 1965, balandžio 20 (nr. 47), p. 5; JOVARAS. Atsiminimai iš 1905 metų revoliucijos. *Pergalė*, 1955, nr. 7, p. 98.

13 *Revoljucija 1905–1907 gg. v Litve: dokumenty i materialy*. Vil'nius: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj i naučnoj literatury, 1961, nr. 88, 206, 510, 285.

14 MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, *Spauda ir spaustuviės*. Vilnius: Mintis, 1972, p. 142–239.

15 BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Praeities pabiros*. [Los Angeles (Ca.): Karys, 1960, p. 342.

mai sugulė į „Lietuvos bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba. T. 3, 1905–1917, kn. 1–2“ (2006). Likę neautoriniai atsišaukimai pateko į Nacionalinės bibliografijos duomenų banką, fiksuoti katalogo dalyje „1905–1917 m. smulkieji spaudiniai lietuvių kalba“¹⁶. Iš įvairių šaltinių nacionalinės bibliografijos rengėjams pavyko suregistruoti 19 lietuviškų Šiauliuose leistų arba spausdintų atsišaukimų, iš kurių 6 neišliko. Minėta, jog Šiaulių atsišaukimų skaičių pagausina po vieną atsišaukimą rusų ir lenkų kalbomis. Šie atsišaukimai saugomi Lietuvos ir Rusijos archyvuose, jų kopijos yra LYA. Taigi nepaisant įvairiu laiku buvusių bibliotekinių ir archyvinių fondų dalinimo ir mainų iš viso esama 20 atsišaukimų, 1 revoliucinė daina. Skaičiuojant vienetais – išliko 34 egzemplioriai. 6 atsišaukimai neišliko, aprašyti pagal perspaudus arba kitus šaltinius. Detalesnė informacija apie atsišaukimus ir jų saugojimo vietą pateikta priede „Šiaulių socialdemokratiinių organizacijų atsišaukimų chronologinis sąrašas“.

Pagrindinėmis veiklos sąlygomis leistos spaudos analizei reikšmingi amžininkų, spaudos organizatorių ir pagrindininkų atsiminimai. Vertingesni iš jų: Viktoro Biržiškos¹⁷, Juozo Gaigalo¹⁸, Konstantino Jasiukaičio¹⁹, Jono Krikščiūno-Jovaro²⁰, Antano Povyliaus²¹, Juozo Rimšos²². Šie įvykių dalyviai dalyvavo kuriant LSDP Šiaulių organizacijos spaustuvę, organizaciją aprūpinant operatyviaisiais spaudos dauginimo prietaisais. Taip pat vertinga žinomo LSDP veikėjo ir istoriografo Kipro Bielinio atsiminimų ir vertinimų knyga „Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktys ir padariniai“ (1959). Knygoje pateikiama trumpa LSDP Šiaulių organizacijos veiklos istorija²³. Atsiminimų yra ir daugiau, dalis jų paskelbta, bet dėl ideologinių ir archyvinių fondų prieinamumo prie-

16 Šiuo metu NBDB yra integruotas į jungtinį katalogą <https://biblioteka.lt/metis/>, viešajai prieigai atskira katalogo dalis nesuforuota.

17 BIRŽIŠKA, Viktoras. *Curriculum vitae*. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 314-503, lap. nenumuotai.

18 GAIGALAS, Juozas. *Revoliuciniai įvykiai Šiauliuose 1905 m. spalio mėn.* 1956, lapkričio 19. Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 3377, ap. 10, b. 114. 10 lap.

19 JASIUKAITIS, Konstantinas. *Rinktinė*: apsakymai, feljetonai, atsiminimai. Vilnius: Vaga, 1984, p. 283.

20 *Jono Krikščiūno-Jovaro atsiminimai*. Užrašė J. Petrulis. 1953, lapkričio 15. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos (toliau – LLTIB) rankraštynas, f. 1-553, lap. 5.

21 POVYLIUS, Antanas. Atsiminimai apie inž. St. Kairį. *Kultūra*, 1938, nr. 12, p. 781; *A. Povyliaus atsiminimai apie Jovarą ir kitus 1905 metų epochos rašytojus*. Užrašė V. Kubilius. 1954, lapkričio 21. LLTIB rankraštynas, f. 1-5553, lap. 11.

22 RIMŠA, Juozas. Mano autobiografija. Iš *Knygnešys: 1864–1904*. Punkskas: Aušra, 2016, t. 4, p. 338; STIKLIUS, Pranas. Apie senuosius revoliucionierius. *Laisvė*, 1962, birželio 15 (nr. 48), p. 3.

23 BIELINIS, Kipras. *Penktieji metai*, p. 438–443.

žasčių tyrėjams jie nebuvo parankūs arba prieinami. Tai yra svarbu, kadangi aktyvistams veikiant konspiracijos sąlygomis jie žinojo tik dalį tyrimui aktualios informacijos. Pasitaikė atvejų, kai atsiminimų autoriai norėjo nutylėti tam tikras detales arba jie jų tiesiog nežinojo.

Svarbių archyvinių dokumentų apie Šiauliuose vykusius streikus, platintus atsišaukimus, LSDP organizacinę veiklą sutelkta šaltinių rinkinio „Lietuvos TSR istorijos šaltiniai“ (Vilnius, 1965) antrajame tome, apimančiame 1861–1917 m. laikotarpį. Esama ir neskelbtų archyvinių dokumentų, susijusių su minėtoje spaustuvėje dirbusiu Bronislovu Sipavičiumi²⁴. Partinėje spaudoje „Darbininkų balsas“, „Skardas“, „Žarija“, „Vilnis“ buvo skelbiami ne vien atsišaukimų sąrašai ir jų perspaudai, bet ir korespondencijos apie LSDP Šiaulių organizacijos nutarimus ir veiklą. Ši spaudoje publikuota medžiaga padeda suvokti vietinių organizacijų padėtį, veiklos tikslus ir siekius.

Esant gana gausiam, bet išblaškytam pirminių šaltinių masyvui tyrimui reikšminga istoriografinė dalis padeda atskleisti istorinį-politinį kontekstą. Socialdemokratinio judėjimo 1904–1915 m. istoriografijai reikšmingi E. Vidmanto²⁵, Rimanto Miknio²⁶, Jono Kubiliaus²⁷, Emilijos Griškūnaitės²⁸, Antano Tylos²⁹ ir Vytauto Merkio³⁰ darbai. Šiuos mokslininkus Šiauliuose leisti atsišaukimai domino epizodiškai: nagrinėjant Šiaulių miesto, Lietuvos darbininkų judėjimo ir periodinės spaudos istorijos klausimus. Iškelta reikšmingos faktografinės informacijos, pateikti politinių procesų aprašymai ir vertinimai, apibūdinti ir esminiai įvykiai Šiauliuose. Istorikai savaimingai nekėlė knygotyrynių uždavinių, nenaudojo specialiųjų knygotyros metodų. Knygotyris požiūris leidžia susieti istorinių tyrimų rezultatus, naujus šaltinius ir pačius spaudinius, giliau pažvelgti į socialdemokratinėse organizacijų agitacinės veiklos galimybes, veiklas ir įtakas politiniams procesams Lietuvoje.

24 BRONISLOVO SIPAVIČIAUS byla dėl antivalstybinės veiklos. 1906–1910. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 446, ap. 2, b. 1258. – Šaltinį nurodė ir autoriui kopijas pateikė Jonas Briggs.

25 VIDMANTAS, Edvardas. Socialdemokratų judėjimas Šiauliuose (iki 1914 m.), p. 64–69.

26 MIKNYS, Rimantas. Šiauliai 1861–1919. Iš *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*. Šiauliai: Momentas, 1991, p. 117–121.

27 KUBILIUS, Vytautas. *Julius Janonis*. 2-asis patais. leid. Vilnius: Vaga, 1970. 308 p., [10] iliustr. lap.

28 GRIŠKŪNAITĖ, Emilija. *Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 metais*. Vilnius: Mintis, 1971. 307, [1] p., [2] žml. lap.

29 TYLA, Antanas. *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*. Vilnius: Mintis, 1968. 268, [3] p.

30 MERKYS, Vytautas. *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas, 1982, p. 187–190.

Tyrimo objektas apima 1904–1914 m. Šiaulių socialdemokratiškas organizacijas (Bundas, LSDP, LSDDP, RSDDP) vietinę spaudą (atsišaukimus ir periodiką). Vietinė spauda suprantama dviem požiūriais: a) vietos organizacijų parengta spauda, b) vietos organizacijų pagrindinėse spaustuose ar naudojant jų dauginimo priemones spausdinti leidiniai, kuriuos parengė partijų centrinė vadovybė. Atsižvelgiant į tai, kad vietinės spaudos prigimtis natūraliai ją sieja su vietos auditorija, o nelegalios spaudos platinimo būdai buvo įsivinti dar iki 1904 m., atskirai šios spaudos platinimas nepatenka į tyrimo aprėptį. Dėl straipsnio objekto specifikos ir apimties taip pat neanalizuojama vietinės ir kitur parengtos pagrindinės spaudos sklaidos keliai ir būdai Šiauliuose. Chronologinės datos siejamos su kokybiniais pagrindinės spaudos leidybos pokyčiais atsižvelgiant į to meto Rusijos imperijos politines realijas. Tyrime atsiribojame nuo atsišaukimų platinimo problematikos, kadangi visi vietiniai atsišaukimai natūraliai tenkino daugiausia vietinius poreikius ir jų platinimas nebuvo išskirtinis.

Tikslas – atskleisti šiaurietiškos pagrindinės spaudos leidybos organizavimą atsižvelgiant į politinę konjunktūrą. Uždaviniai: 1) ištirti smulkiąją ir periodinę pagrindinę spaudą politinių orientacijų požiūriu; 2) nustatyti pagrindinių spaustuvių veiklos specifiką identifikuojant esminius vietinės spaudos produkcijos požymius; 3) nustatyti pagrindinės spaudos skleidžiamų idėjų ir lozungų raišką vykdamas agitacines veiklas.

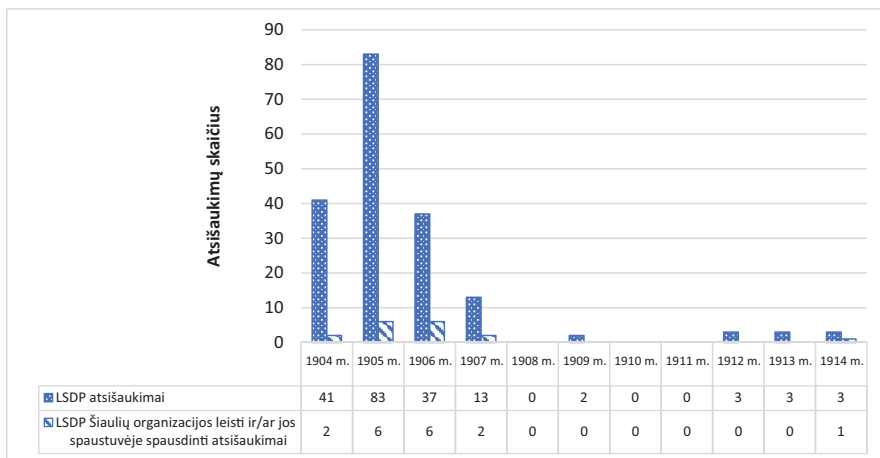
Metodologiniai sprendimai. Išlikę ir Lietuvoje prieinami spaudiniai peržiūrėti *de visu* stengiantis susipažinti su kiekvienu egzemplioriumi. Nesant galimybių *de visu* peržiūrai naudotasi kokybiškais skaitmeniniais kopijomis, prieinamomis per Lietuvos muziejų integralią sistemą (Limis.lt). Poligrafiniams spaudinių išskirtinumams nustatyti taikytas tipografinis metodas akcentuojant spaudos rinkinio ir atspaudų kokybę, naudotą popierių ir spaudos formas, jų pasirinkimo spektrą. Turinio analizė vykdoma adresatiniu ir teminiu požiūriu išryškinant socialines grupes ir idėjų raišką. Taip pat atkreipiamas dėmesys į atsišaukimams būdingų lozungų vartoseną.

ANTIMILITARISTINĖ AGITACIJA: 1904 M. PABAIGA

LSDP lėšomis Mažosios Lietuvos miestuose Tilžėje ir Bitėnuose buvo leidžiami atsišaukimai, knygelės ir žurnalas „Darbininkų balsas“. Knygnešių keliais kontrabanda atkeliaujanti spauda netolygiai ir dargi vėluodama pasiekdavo partijos vietines organizacijas Lietuvoje³¹. 1904 m. vasario pra-

31 VIDMANTAS, Edvardas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda, 1895–1917*, p. 25–39.

džioje kilus Japonijos–Rusijos karui ir šalyje paskelbus visuotinę mobilizaciją antimilitaristinė agitacija įgavo pagreitį. LSDP, kaip ir daugelis kitų socialdemokratinių organizacijų, smerkė imperialistinius karus, lietuvius ragino slėptis nuo mobilizacijos, nevykdyti valdžios nurodymų. Siekdamos aktyvinti partinį darbą daugelis Lietuvoje, Latvijoje ir Rusijoje veikusių stipresnių LSDP vietinių organizacijų ėmėsi leisti savo arba bent jau perspausdinti iš kitur gautus atsišaukimus. 1904 m. atsišaukimus leido Panevėžio, Rygos (po 5), Jelgavos, Kupiškio, Liepojos (po 3), Šiaulių, Vilniaus (po 2), Sankt Peterburgo ir Naudžių (Suvalkijos) (po 1) organizacijos. Vietinės organizacijos atsišaukimus spausdino dauginimo prietaisais. Tipografiniu būdu atsišaukimai leisti Tilžėje (6) ir Bitėnuose (M. Jankaus spaustuvė, 5). Taip pat esama 5 atsišaukimų, kurių leidimo vieta nenustatyta. Iš viso LSDP priskiriama 41 atsišaukimas lietuvių kalba ir dar 3 atsišaukimai baltarusių, latvių ir lenkų kalbomis³².

1 PAV. LSDP atsišaukimų lietuvių kalba leidybos dinamika

Sudaryta remiantis Nacionalinės bibliografijos duomenimis ir Priede užfiksuotų atsišaukimų analize

Šiauliai buvo ir socialdemokratinio jaunimo organizacinės telkties vieta. Vladas Požela, Juozas Paknys, Petras Prapuolenis, Jonas Šepetys, Bronius Kareiva, Kazys Mažonis ir Juozas Antanaitis 1903 m. įsteigė Lauko darbininkų,

32 *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A, *Knygos lietuvių kalba*. T. 2, 1862–1904. 2 kn. Vilnius: Mintis, 1985–1988, jr. 60, 80, 84, 103, 175, 581, 583, 628, 629, 685, 686, 776, 977, 1168, 1335, 1407, 1409k, 1410, 1411, 1480, 1481, 1482, 2378, 2428, 2744, 2780, 2904, 3145, 3146, 3237, 3238, 3240, 3386, 3396, 3410, 3587, 3603, 3814, 3815, 3928, 3929.

bežemių ir mažžemių organizaciją. Organizacija nutarė leisti „Pranešimus“, bet dėl finansinių keblumų sumanymo realizuoti nepavyko. Šios organizacijos pagrindu 1904 m. pavasarį įsisteigė arba tiksliau ji Šiauliuose įvykusio pasitarimo metu buvo pervadinta į socialpatriotinę „Draugo“ organizaciją³³. Pastaroji savarankiškai 1904 m. tipografiniu ir netipografiniu būdu išleido 5 atsišaukimus³⁴.

LSDP Šiaulių organizacija 1904 m. spalio–gruodžio mėnesiais savo reikmėms įsigijo hektografą. Tai gana pigus ir nesunkiai transportuojamas operatyvusis spaudos dauginimo prietaisas, įprastai naudotas raštvedybai palengvinti, tiko karo lauko sąlygomis, laivuose, traukiniuose ir kitur, kur nesama galimybės pasinaudoti spaustuvės paslaugomis. Hektografu buvo galima nuo vieno ranka rašyto popieriaus lakšto padaryti apie 100 atspaudų, o vėliau vėl tekdavo tekstą iš naujo ranka perrašyti ir pakartotinai spausdinti, gaunant jau kiek skirtingą atspaudą. Pasak A. Povyliaus, hektografuotus atsišaukimus Šiauliuose spausdino Konstantinas Jasiukaitis³⁵. Pats jis atsiminimuose taip pat mini, kad LSDP Šiaulių organizacija turėjo hektografą³⁶. Tikėtina, kad tuo metu K. Jasiukaitis buvo vietinės organizacijos lyderis³⁷, tad jam atitekdavo sudėtingesni agitaciniai reikalai.

LSDP iniciatyva Tilžėje 1904 m. balandžio mėnesį 32 tūkst. egz. tiražu buvo išleistas atsišaukimas „Karė“³⁸. Atsišaukimas pasiekė Šiaulius, bet gauto egzempliorių skaičiaus nepakako. Vietinės organizacijos iniciatyva „Karė“ maždaug 200–300 egz. tiražu papildomai padauginta hektografu [1]³⁹. „Darbininkų balsas“ pranešė, kad 1904 m. spalio 31 d. Šiauliuose buvo išplatinti atsišau-

33 POŽELA, Vladas. *Jaunystės atsiminimai*. [New York]: Amerikos lietuvių socialdemokratų s-ga, 1971, p. 289–294, 311–312.

34 *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A, *Knygos lietuvių kalba*. T. 2, 1862–1904, įr. 1467–1469, 1471, 1472.

35 A. Povyliaus *atsiminimai apie Jovarą ir kitus 1905 metų epochos rašytojus*, lap. 11.

36 JASIUKAITIS, Konstantinas. *Rinktinė*, p. 283.

37 K. Jasiukaičio pozicijos LSDP Šiaulių organizacijoje išryškėjo 1905 m. kazokų užmušto darbininko Jono Ivanausko laidotuvių metu. Nesutapus K. Jasiukaičio ir partiečių nuomėms dėl elgesio su Šiaulių sionistų atstovu, K. Jasiukaitis buvo apskūstas LSDP CK, tai leidžia manyti, kad tuo metu jis buvo vadovaujantis asmuo, bet neilgai. LSDP CK atstovas S. Kairys tyrė šį konfliktą ir surado kitą vietinės organizacijos vadovą. K. Jasiukaitis 1906 m. išvyko į Vilnių. Daugiau žr.: POVYLIUS, Antanas. *Atsiminimai apie inž. St. Kairį*, p. 781.

38 Žinios iš Lietuvos. *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 30.

39 Čia ir toliau skaičius laužtiniuose skliaustuose žymi priede „Šiaulių socialdemokratiinių politinių organizacijų atsišaukimų chronologinis sąrašas“ nurodomą poziciją.

kimai „Jauniems kareiviams“⁴⁰. Tokiu pavadinimu išliko du atsišaukimai: LSDP Panevėžio organizacijos parengtas ir M. Jankaus spaustuvėje Bitėnuose 1903 m. parengtas (masiškai buvo spausdinamas ir 1904 m.). Bibliografai neatmeta tikimybės, kad vienas iš šių atsišaukimų galėjo būti LSDP Šiaulių organizacijos vietoje padaugintas⁴¹. Šią mintį sustiprina faktas, jog lapkričio–gruodžio mėnesiais LSDP Šiaulių ir Panevėžio, o galbūt ir Kupiškio organizacija savarankiškai išleido iš esmės to paties turinio atsišaukimą „Zapasnieji!“⁴² [2]. Šie mainai leidžia manyti, kad atsišaukimų perspausdinimas buvo įprasta LSDP vietinių organizacijų agitacinės kovos taktikos dalis.

Nors to meto LSDP Šiaulių organizacijos atsišaukimuose skambėjo ir politinio turinio lozungai, bet tuokart organizacija palaikė antimilitaristinę retoriką, būrė ištikimus šalininkus (1 lentelė). Kaip skelbė spauda, Šiauliuose platinami atsišaukimai pristabdė karo tarnybą baigusią kareivių, vadinamą *atsarginiais*, telkimą. Mobilizacijos metu Šiauliuose paimta tik 1 334 tarnybą baigę kareiviai, daug į mobilizacijos vietas kareivių neatvyko⁴³. Pasiekimai skatino ir toliau aktyvinti agitacinę veiklą, telkti šalininkus.

Greta LSDP agitaciją sustiprino ir vietinė Bundo organizacija. Pirmieji jos leidiniai pasirodė jidiš kalba 1904 m. išleidus pirmąjį ir tikriausiai vienintelį „Flugbletl“ (Žaibiškas lapelis) numerį. Edvardas Vidmantas nurodė, kad šie lapeliai buvo spausdinami spaustuviniu būdu⁴⁴. Nėra daugiau žinių apie šį leidinį, bet taip pat nėra žinoma, jog vietinė organizacija būtų turėjusi spaustuvinę įrangą. Neatmestina tikimybė, jog šis leidinys galėjo būti spausdintas hektografu arba spausdintas ne Šiauliuose. Ieškant vietinės spaustuvės, pėdsakai vestų į Isako Brevdos įmonę. Kosto Korsako žiniomis, šis spaustuvininkas ir knygininkas dėl revoliucinės literatūros platinimo buvo kalintas Mažeikiuose⁴⁵. Ši aplinkybė leidžia manyti, jog I. Brevda buvo susijęs su socialdemokratinėmis organizacijomis.

40 Žinios iš Lietuvos. *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 25, 30.

41 *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba. T. 2, 1862–1904. Kn. 1, A–M.* Vilnius: Mintis, 1985, p. 501 (įr. 1335).

42 Iš partijos darbų... *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 36, 39; *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba. T. 2, 1862–1904. Kn. 2, R–Ž.* Vilnius, 1988, p. 816 (įr. 2378).

43 Dar apie mobilizaciją. *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 3, p. 66.

44 VIDMANTAS, Edvardas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda, 1895–1917*, p. 129, 130, 150.

45 KORSAKAS, Kostas. Mirė žydas – mūsų kultūros darbininkas. *Mūsų kraštas*, 1934, balandžio 29 (nr. 17), p. 3. Parašas: K. K.

Lozungai ir jų tematikos	1904 m.	1905 m.	1906 m.	1907 m.	Iš viso
Socialdemokratinis susivienijimas					14
Darbininkai visos pasaulės, eikite išvien! Visos pasaulės darbininkai, eikime išvien! Visų kraštų darbininkai, vienykitės! Visų kraštų proletarai, vienykitės!	LSDP – 2	LSDP – 2; LSDP ir Bundas – 1	LSDP – 3; RSDDP – 1	LSDP – 1	10
Tegyvuoja supratimas ir vienybė visų pasaulės darbininkų! Tegyvuoja visų darbininkų vienybė!		LSDDP – 1; LSDP – 1			2
Darbininkai eikim išvien, o pergalėsime savo ponus – skriaudikus		LSDP – 1			1
Į darbą, vyriu!	LSDP – 1				1
Antimilitarizmas					1
Šalyn karė!	LSDP – 1				1
Antikapitalizmas, ekonominiai reikalavimai					9
Szalin streiklaužiai!			LSDP – 2		2
Šalin šnipai!			LSDP – 2		2
Tegyvuoja 8-nde darbo diena!		LSDDP – 1			1
Tegyvuoja socializmas! Lai gyvuoja socializmas		LSDP ir Bundas – 1	LSDP – 2		2
Žemę ir laisvę visiems žmonėms! Žemės ir laisvės žmonėms!			LSDP – 2		2
Antimonarchizmas					10
Šalyn caro valdžią!! Šalyn carą; Šalin autokratiją! Šalin visą caro valdžią! Teprasmenga caro valdžia!	LSDP – 1	LSDDP – 1; LSDP – 1; LSDP ir Bundas – 1	LSDP – 3		7

Lozungai ir jų tematikos	1904 m.	1905 m.	1906 m.	1907 m.	Iš viso
Šalin tautos prievartautojus ir engėjus!			RSDDP – 1		1
Šalin žmonių priešininkus, pardavėjus, vagis, prispaudėjus!			LSDP – 1		1
Švęskime 9-ąją janvariaus			LSDP – 1		1
Politiniai pokyčiai					14
Iš kelio liuosiams Rusijos žmonėms!			LSDP – 1		1
Lai gyvuoja įsteigiamas seimas			LSDP – 1		1
Šalin ponų „Dūmą“!			LSDP – 1		1
Tegyvuoja demokratiška respublika! Tegyvuoja demokratiška respublika!	LSDP – 1	LSDDP – 1			2
Tegyvuoja demokratiška konstitucija!		LSDP – 1			1
Tegyvuoja laisva tauta!			RSDDP – 1		1
Tegyvuoja laisvė!			RSDDP – 1		1
Tegyvuoja politiška laisvė!		LSDDP – 1			1
Tegyvuoja revoliucija		LSDP – 1; LSDP ir Bundas – 1	LSDP – 2		4
Iš viso	6	16	25	1	48

Sudaryta remiantis Priede užfiksuotų atsišaukimų analize. Iš 21 atsišaukimo 16-oje aptinkama lozungų, 2 lozungų neturėjo, dar 3 atsišaukimai neišlikę, aprašyti iš šaltinių.

SOCIALDEMOKRATINĖS AGITACIJOS SUSTIPRINIMAS PIRMAISIAIS REVOLIUCIJOS METAIS (1905 M.)

Politiniai įvykiai 1905 m. sudrebino Rusijos imperiją, pasipylė atsišaukimai. Tarp kairiųjų politinių organizacijų aktyvią agitaciją lietuvių kalba vykdė LSDP (83 atsišaukimai), taip pat buvo matoma Latvijos socialdemokratų

darbininkų partijos (6), LSDDP (3) ir „Draugo“ (2) organizacijos agitacija. Nors bendrame Lietuvos kontekste LSDP Šiaulių organizacija vietinės spaudos leidyboje atrodė vidutiniškai⁴⁶, ji išsiskyrė savo veiklumu tarp kitų Šiauliuose veikusių partijų vietinių organizacijų. LSDP vietinei organizacijai nuo 1905 m. spalio iki 1906 m. rugsėjo mėnesio vadovavo Sankt Peterburgo universiteto studentas Viktoras Biržiška. Tuo metu universitetas dėl studentų streikų laikinai buvo uždarytas⁴⁷, todėl V. Biržiška, kaip ir daugelio kitų studentų, apsigyvenimas Šiauliuose nekėlė didesnio įtarimo. Pats V. Biržiška teigė, kad dieną vertėsi pamokomis, o vakarais ir naktimis vadovavo LSDP Šiaulių organizacijai. Vadovas savo nuomojamame palėpiniame kambaryje (priešais žandarų rotmistro butą) laikė partijos archyvą, biblioteką, ginklų ir šaudmenų sandėlį bei spaudos įrangą⁴⁸. Vis dėlto ankstyvajame veiklos etape šiauliečiai disponavo tik hektografu. Tuo metu vienintelis Vilniuje veikęs LSDP CK susiorganizavo pagrindinę spaustuve, o visi kiti skyriai naudojosi hektografais.

LSDP Šiaulių organizacijos hektografu 1905 m. išspausdinti 4 atsišaukimai ir viena revoliucinė daina, dar apie vieną perspausdintą atsišaukimą yra spėjama⁴⁹. Trys išlikę atsišaukimai leidžia apibūdinti jų charakteristikas. Atsišaukimams naudotas 35 × 22 cm formato popierius (pagal poreikį lenkiamas pusiau – 18 × 22 cm), atspaudai dauginti apie 50 egz. tiražu, todėl tekstai ryškiai atsispausdavo. Rašyta gerai įskaitoma rašysena, didesnėmis raidėmis, jų tarpusavyje nejungiant, tarsi imituojant spaudinius. Agitacinė LSDP veikla aptarta 1905 m. sausio 14 d. įvykusiame partijos narių ir darbininkų pasitarime. Po keleto dienų (sausio 16 d.) buvo išplatintas nedidelio formato atsišaukimas „Šiaulių darbininkai!“ (1905, sausis) [3]. Jis išėjo bendresnio turinio agituojant visų tautybių darbininkus ruošti streikui. Po keleto dienų pasirodęs atsišaukimas „Frenkelio ir Nuroko darbininkai!“ (1905, sausis) [4] buvo skirtas sausio 18–20 d. streikavusiems Chaimo Frenkelio ir brolių Vulfo ir Boriso Nurokų fa-

46 Stipri buvo Rygos organizacija (išleisti 24 atsišaukimai), aktyviai veikė Vilniuje įsikūręs Centro komitetas (16). Vietinės organizacijos 1905 m. vidutiniškai išleisdavo po 5–9 atsišaukimus. – Statistika pateikiama remiantis NBDB duomenimis.

47 ROSTOVCEV, E. A.; SIDORČUK, I. V. Sankt-Peterburskij universitet v 1905 godu. *St. Petersburg State Polytechnical University Journal. Humanities and Social Sciences*, 2015, nr. 3, p. 98–107.

48 BIRŽIŠKA, Viktoras. *Curriculum vitae*.

49 Rygos „Provodniko“ fabriko darbininkų ir Latvių socialistų demokratų darbininkų partijos atsišaukimas „Atsišaukimas. „Broliai į kovą, draugai-dirbėjai „Provodniko!““ (1905, vasaris) buvo platinamas ir Šiaulių apskrityje, todėl V. Biržiška spėjo, jog jis galėjo būti dauginamas Šiauliuose. Daugiau žr.: BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija*. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1935, d. 4, t. 1, įr. 5517.

brikų darbininkams⁵⁰. Šie masiniai streikai atliepė 1905 m. sausio 17 d. Baku prasidėjusį ir po Rusijos imperiją sklindantį visuotinį streiką. Vasario mėnesio pabaigoje išleistas dar vienas LSDP atsišaukimas „Šiaulių darbininkai!“ [5], kuriame buvo keliami 8 valandų darbo dienos reikalavimai.

Šiaulių apylinkėse streikus įsiūbuoti bandė ir 1905 m. vasarą (apie birželio mėn.) vietoje jaunimo socialpatriotinės „Draugo“ (1904–1905) organizacijos įsikūrusi LSDDP. Naujosios partijos priešakyje stovėjo Vincas Mickevičius-Kapsukas ir Vladas Požela. Organizacija veikė kaimiškose vietovėse, orientavosi į dvarų darbininkus⁵¹. Savarankiška naujosios partijos veikla truko neilgai – tų pačių metų rugsėjį LSDDP susijungė su LSDP, V. Mickevičiui-Kapsukui pasiūlyta vieta LSDP Centro komitete. Per keletą veiklos mėnesių LSDDP Šiaulių organizacija spėjo išleisti du atsišaukimus. Pirmasis – programinis, paties V. Mickevičiaus-Kapsuko parengtas atsišaukimas „Draugai!“ (1905, gegužė–rugsėjis) [6], skirtingai nuo prieš tai aptartų LSDP atsišaukimų, buvo didokos apimties, rašytas ranka neimituojant spausdintinio teksto. Atsišaukimas beveik neturi paraščių, prirašytos abi lapo pusės (formatas 36 × 22,5 cm), pračiau perskaitomas: nuo vienos hektografinės spaudos formos stengtasi padaryti kuo daugiau egzempliorių, todėl dalis atspaudų pagaminti neryškūs. Nors atsišaukime buvo daug kalbama apie darbininkų kovos taktikas, kartu jame pateikiama ir gana plati to meto politinių įvykių apžvalga, todėl šį atsišaukimą galėtume laikyti programiniu LSDDP tekstu. Atsišaukime darbininkai buvo skatinami rinktis taikaus streiko formas.

Gegužės 4 ir 5 d. Šiauliuose kilus streikams, prie jų prisidėjo ir užmiestyje įsikūrusių grafo Vladimiro Zubovo gamyklų darbininkai⁵². Streiko metu agitacinę veiklą plėtusi LSDDP Šiaulių organizacija 1 000 (?) egz. tiražu išleido hektografuotą atsišaukimą „Reikalavimai Zubovo mechaniškojo zavodo darbininkų“ (1905, gegužė) [7]. Skirtingai nuo prieš tai aptarto V. Mickevičiaus-Kapsuko parengto atsišaukimo, matyti, jog pastarasis atsišaukimas rengtas pasižiūrint į LSDP atsišaukimus: kalba mažiau nugludinta, liaudiškesnė (daug šnekamosios kalbos žodžių), tekstas taupus ir gerai įskaitomas, be lozungų. Tarp atsišaukime

50 MIKNYS, Rimantas. Šiauliai 1861–1919. Iš *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, p. 119; SERAFIMAVIČIUS, Jonas. Pirmasis streikas. *Tiesa*, 1957, spalio 18 (nr. 247), p. 2.

51 LAURAITIS, V. Religijos ir klerikalizmo kritika „Drauge“. *Istorija*, 1972, nr. 27 (1), p. 47, 48.

52 1905 m. gegužės 7 d. Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko pulkininko Šlichtingo pranešimas Policijos departamentui apie visuotinį darbininkų streiką Šiauliuose. Iš *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1965, t. 2, p. 359 (ir. 271).

išdėstyti 14 punktų reikalavimų visuotinai reikalauta dvaro fabriku darbininkams darbo dieną sutrumpinti iki 10 valandų, nors V. Mickevičius-Kapsukas, kaip ir LSDP, pasisakė už 8 darbo valandų dieną, tad šiuo atveju pats atsišaukimo tekstas menkai buvo derintas ir su vadovybe, labiau atspindėjo tikrąsias streiko nuotaikas.

LSDP organą „Darbininkų balsas“ 1905 m. rugpjūtį pasiekė informacija, kad LSDP Šiaulių organizacija buvo išleidusi atsišaukimą „Lietuvos socialdemokratų reikalavimai“ [8] ir revoliucinę dainą „Į kovą!“ [9]. Nors šie spaudiniai ir neišliko, taigi nėra aiškus jų tikslus leidimo laikas, bet galima manyti, jog atsišaukimas galėjo atsirasti kaip atsakas V. Mickevičiaus-Kapsuko programiniam atsišaukimui „Draugai!“, išdėstant LSDP poziciją⁵³. Tarp 1905–1917 m. kairiųjų politinių organizacijų leidžiamos agitacinės spaudos lietuvių kalba fiksuojama vienintelė revoliucinė daina „Į kovą!“, kuri buvusi ir iliustruota. Žinant LSDP rūpestį atsišaukimus publikuoti legaliomis priemonėmis, šios dainos autorystė veda į Vilniuje tuo metu gyvenusio rašytojo Kazio Puidos aplinką. Dainų rinkinyje „Revoliucijos dainos“ (Čikaga, 1908) tokiu pat pavadinimu publikuota K. Puidos (slap. K. Žegota) daina. Galbūt tai ta pati Šiauliuose platinta daina, juolab, kad K. Puida buvo socialdemokratinė pažiūrų, nuo 1907 m. gyveno Šiauliuose, bendradarbiavo su JAV leidžiamų lietuviškų laikraščių redakcijomis. K. Puida vedęs Oną Pleirytę susigiminiavo ir su žmonos broliu, LSDP aktyvistu Juozu Pleiriu. Pastarasis agitaciniais reikalais 1906 m. pradžioje lankėsi Šiauliuose⁵⁴.

LSDP ir Bundo vietinės organizacijos Šiauliuose glaudesnius ryšius galėjo užmegzti 1905 m. vasarą, po rugpjūčio 6 d. kruvinių įvykių. Tą dieną kazokų

53 Antanas Tyla teigė, kad atsišaukimai V. Mickevičiaus-Kapsuko „Draugai!“ ir „Lietuvos socialdemokratų reikalavimai“ buvo parengti Stepono Kairio knygelės „Lietuvos socialdemokratų manifestas“ (Tilžė, 1905) pagrindu. Autorius neįvertino aplinkybės, kad atsišaukimą „Draugai!“ išleido LSDDP, kuri iki rugsėjo mėnesio veikė savarankiškai. Atsišaukimas „Lietuvos socialdemokratų reikalavimai“ žurnale „Darbininkų balsas“ anotuotas 1905 m. 8 numeryje, t. y. rugpjūčio mėnesio, taigi mėnesiu anksčiau, nei pradėta platinti minėtoji S. Kairio knygelė. Tad šiais atvejais minėtų atsišaukimų pasirodymą Šiauliuose tikriausiai lėmė ne LSDP CK programiniai dokumentai, bet regione pasireikšusi vidinė LSDP ir LSDDP konkurencija. Apskritai, jeigu pažvelgtume į LSDP Šiaulių organizacijos atsišaukimų lozungus ir minėtame manifeste išsakytus, tai akivaizdu, jog vietinėse organizacijose tuo metu vyko kūrybinis darbas pažodžiui neperrašant net trafaretinių partinių tekstų. Daugiau žr.: VIDMANTAS, Edvardas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda, 1895–1917*, p. 164; TYLA, Antanas. *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*. Vilnius: Mintis, 1968, p. 66; KAIRYS, Steponas. *Tau, Lietuva*. Boston, 1964, p. 333–338.

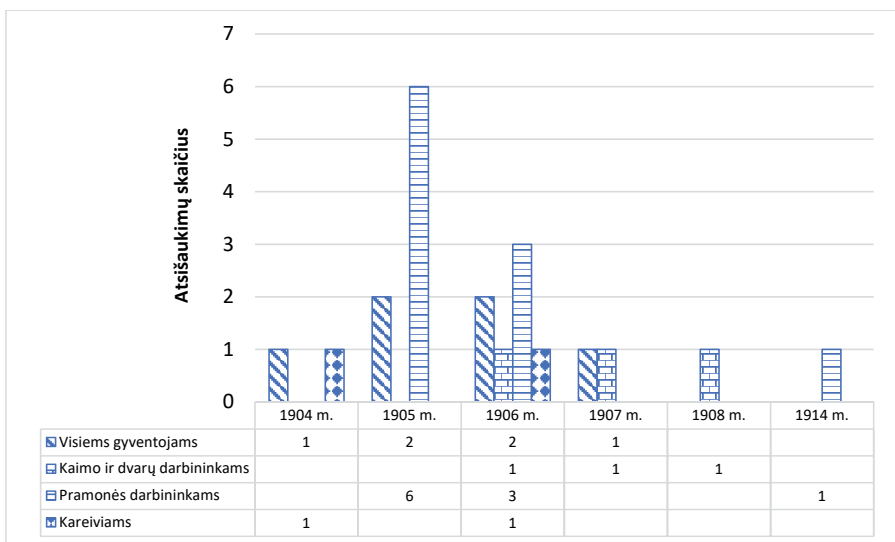
54 VERBYLA, Andrius. Mano gyvenimo ir kovų su caro valdžia prisiminimai. Iš *Knygnešys*. Punkskas: Aušra, 2016, t. 4, p. 408.

patruliai vaikydami minią sužalojo keletą darbininkų, vienas iš jų⁵⁵ nuo sužalojimų mirė. Šiauliuose vyko trijų dienų visuotinis streikas⁵⁶. Šios išskilmingos laidotuvės (su dūdų orkestru, viešais LSDP ir Bundo atstovų pasisakymais, gausiai aukojamomis gėlėmis, eisena, raudonomis vėliavomis) įsiminė daugeliui įvykių dalyvių⁵⁷. Solidarumo prireikė artimiausioje ateityje. 1905 m. spalio 7 d. Maskvoje prasidėjęs ir po visą šalį plintantis geležinkelininkų politinis streikas spalio 13 d. persimetė į Vilnių. Tą pačią dieną gavus šifruotą telegramą sustreikavo ir Šiaulių geležinkelininkai⁵⁸. Mieste buvo sudarytas Bundo ir LSDP Šiaulių organizacijų jungtinis komitetas, kuris išleido atsišaukimą lenkų kalba „Towarzysze!“ (Draugai!) [10]. Atsišaukimas buvo daugintas hektografu 1 000 egz. tiražu. Demonstrantams reikalaujant iš Šiaulių kalėjimo buvo paleisti politiniai kaliniai⁵⁹. Tai buvo pirmasis vietinis bandymas Bundo ir LSDP jungtinėmis jėgomis leisti atsišaukimus, nors vadovybės lygmeniu streikų atveju Bundas, LSDP ir RSDDP buvo sutarę veikti kartu, tiek organizuojant streikus, tiek ir leidžiant atsišaukimus⁶⁰. Atsišaukime daugoka korektūros klaidų, rašysena neišlavinta. Šį atsišaukimą tikriausiai rengė Bundo nariai, kurie prasciau išmanė lenkų kalbą nei daugelis prasilavinusių LSDP aktyvistų. Atsišaukime daugelis nuskambėjusių lozungų sutapo su kitais LSDP Šiaulių organizacijos atsišaukimais, bet pasigirdo ir naujas šūkis – „Tegyvuoja socializmas!“

Policija 1905 m. pradžioje buvo pastebėjusi, kad sustreikavus Šiaulių miesto darbininkams streikai išplisdavo ir po apskrities dvarus⁶¹. Žinant, jog tais metais Šiauliuose vyko 3 politiniai streikai, kuriuose dalyvavo apie 6 000 da-

- 55 A. Povylius nurodo darbininką J. Ivanauską, o Jonas Osinskas – LSDP veikėją darbininką Steponą Žiupsnį (šis mirė 1905 m., palaidotas Šiauliuose). Daugiau žr.: JAKUČIONIS, V. Odininkų streikas. *Raudonoji vėliava*, 1985, kovo 7 (nr. 47), p. 2.
- 56 1905 m. rugpjūčio 10 d. – Kauno vicegubernatoriaus telegrama Vilniaus generalgubernatoriui apie kazokų susidorojimą su darbininkais ir trijų dienų visuotinį streiką Šiauliuose. Iš *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius, 1965, t. 2, p. 370 (jr. 283).
- 57 POVYLIUS, A. Atsiminimai apie inž. St. Kairį, p. 781; STANKŪNAS, J. Šiaulių darbininkų tarpe. *Komunistas*, 1955, gruodis (nr. 12), p. 36; DVORKINAS, Jakovas. Po daugel metų. *Raudonoji vėliava*, 1970, sausio 9 (nr. 6), p. 2–3; JAKUČIONIS, V. Odininkų streikas. *Raudonoji vėliava*, p. 2.
- 58 TYLA, Antanas. *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 72.
- 59 GRIŠKŪNAITĖ, Emilija. Lietuvos geležinkelininkai 1905 m. revoliucijoje. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1959, t. 1 (9), p. 196–198.
- 60 VIDMANTAS, Edvardas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda, 1895–1917*, p. 144.
- 61 1905 m. vasario 2 d. – Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko aplinkraštis, įsakantis sustiprinti žemės ūkio darbininkų stebėjimą ryšium su tuo, kad pastarieji prideda prie miesto darbininkų streikų. Iš *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius, 1965, t. 2, p. 352 (jr. 263).

lyvių⁶², galima manyti, jog policijos samprotavimai buvo teisingi. Šiaulių apskrities dvaruose žemės ūkio darbininkų streikai prasidėjo 1905 m. birželį, suintensyvėjo liepą ir rugpjūtį. Iš viso streikavo 81 dvaro darbininkas, daugelis streikų buvo sėkmingi. Lyginant su kitomis Lietuvos apskritimis galima teigti, kad Šiaulių apskrities dvarų darbininkai rodė ryškią motyvaciją streikuoti⁶³. Į LSDP gretas įsijungus kaime talkininkų turėjusiai LSDDP⁶⁴, natūraliai išsiplėtė ir agitacinės veiklos interesai. Nors anksčiau kaimo darbininkai buvo sunkiau pasiekiami nei miesto darbininkija, bet sąlygos kito ir į juos nebebuvo galima nebereaguoti, reikėjo naudotis palankia situacija. LSDP Šiaulių organizacija 1905 m. lapkritį išleido pirmąjį žemės ūkio darbininkams skirtą atsišaukimą „Bernai ir mergaitės! Reikalauk didesnės algos!“ [11]. Atsišaukimo pasirodymo laikas pasirinktas atsižvelgiant į prieš šv. Kalėdas vykstančius ūkio darbininkų samdymus.

2 PAV. LSDP, LSDDP ir RSDDP Šiaulių organizacijų atsišaukimų adresatinė paskirtis Sudaryta remiantis Priede užfiksuotų atsišaukimų analize

62 GRIŠKŪNAITĖ, Emilija. *Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 metais*, p. 145–188.

63 TYLA, A. *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 243–245.

64 Vincas Mickevičius-Kapsukas: (jo mirties proga). *Darbo visuomenė*, 1935, kovas (2 (7)), p. 46–48.

Viktorui Biržiškai vadovaujant LSDP Šiaulių organizacijai, tuo metu Vilniuje pradėjo veikti pagrindinė LSDP CK spaustuvė, kurioje dirbo Viktoro brolis Vaclovas⁶⁵. Su partijos reikalais vasarą Šiauliuose lankėsi ir iš Vilniaus atvykęs CK narys S. Kairys⁶⁶. Tikėtina, kad dėl šių ryšių Šiaulių organizacijos užsakyamu Vilniuje pavyko atspausdinti minėtąjį atsisaukimą net 5 000 egz. tiražu. Atsisaukimas didokos apimties (2 puslapių), todėl prireikė daugiau šrifto, kurio spaustuvė pakankamai neturėjo. Prisiėjo kai kuriose vietose literą „ž“ keisti į „z“, „š“ – į „s“. Pagrindinė spaustuvė neapdairiai atsisaukimo antraštei naudojo stilizuotą literą „B“. Tuo metu nedaugelis spaustuvių spausdino lietuviškai, turėjo specifines literas (ė, ž, č), todėl dar papildomai demonstruoti išskirtinį šriftą buvo neatsargu. Šrifto analizė buvo vienas iš saugumo tarnybų taikomų būdų nustatyti šrifto gavimo kelius⁶⁷.

LSDP, LSDDP ir Bundo Šiaulių organizacijų 1905 m. leistuose atsisaukimuose aktyviai palaikyti streikuojantys darbininkai, tekstuose vyravo ekonominiai reikalavimai, bet lozunguose kelti antimonarchistiniai ir politinių pokyčių reikalaujantys šūkių, pabrėžtas darbininkų (nepriklausomai nuo tautybės) solidarumas. Lietuviškuose atsisaukimuose ypač ryškiai akcentuota solidarumas su žydų ir kitų tautų darbininkais. Rusijos imperijos slaptosios tarnybos kiršino tautines bendruomenes, todėl ne kartą LSDP agitavo nedalyvauti žydų persekiojime. Atsisaukime „Zapasnieji!“ (1904, lapkritis–gruodis) [2] raginta nepasiduoti prieš žydus nukreiptiems kurstymams, o jeigu vis dėlto būtų pastebėta, kad prasidėjo jų persekiojimas ir turto grobimas, raginta stoti ginti žydų. LSDP atsisaukime „Šiaulių darbininkai!“ (1905, sausis) [3] buvo raginama sudaryti bendrą frontą su žydais, imtis agitacinių veiklų ir streiko. Kitame atsisaukime „Reikalavimai Zubovo mechaniškojo zavodo darbininkų“ (1905) [7] nurodoma, kad svarbu išlaikyti darbininkų vienybę, nepasiduoti siundymams prieš žydus darbininkus. V. Mickevičiui-Kapsukui priskiriamame LSDDP atsisaukime „Draugai!“ (1905) [6] darbininkijai išsakytas socialinio solidarumo raginimas neieškoti priešų tarp žydų, rusų ir kitų tautų, bet solidariai susivienyti bendroje kovoje prieš kapitalistus.

65 1905–1907 m. LSDP pagrindinė spaustuvė nuolat kilnojama dirbo Paplaujoje, Šnapiškėse, Antakalnyje, Saltoniškėse, Užupyje. Atsisaukimus spausdino S. Kairys, Vaclovas Biržiška ir kt. partiečiai. Daugiau žr.: PURĖNIENĖ, L. Inžinieriaus Steponas Kairys. *Kultūra*, 1938, nr. 12, p. 764; BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Autobiografija*. 1940. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 163-1, lap. 8–9; BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Praeities pabiros*, p. 342.

66 POVYLIUS, Antanas. Atsiminimai apie inž. St. Kairį, p. 781.

67 Retai šrifas buvo perkamas iš spaustuvių ar tiekėjų, dažniau jį darbininkai vogdavo, bet visą rinkinį buvo sunku suformuoti.

Nuolat primenami klasiniai darbininkijos solidarumo principai buvo veiksmingi. „Darbininkų balse“ pranešta, kad dėl aktyvios agitacinės veiklos Šiaulių kriminalinis elementas negalėdamas sukurstyti minios nesiryžo pulti plėsti žydų krautuvių ir reketuoti jų savininkų⁶⁸. Taigi nuolat LSDP ir LSDDP kartojami teiginiai apie darbininkų vienybę užkirto kelią antisemitinėms akcijoms Šiauliuose. Nepaisant pasirinktos solidarumo krypties perspektyvos, tuo metu trūko kareiviams skirtos agitacinės spaudos. Sprendžiant iš Kazimiero Savicko atsiminimų, Šiauliuose kasmet renkami šauktiniai ir toliau buvo potenciali revoliucinių idėjų sklaidos grupė⁶⁹. Vėliau čia savo dėmesį sutelkė RSDDP.

GRIEŽTĖJANTYS POLITINIAI SIEKIAI: 1906–1907 M.

E. Vidmanto duomenimis, antrajame revoliucijos etape pagrindinė politinė ir ekonominė kovos priemonė buvo streikai. Lietuvoje 1906 m. suorganizuoti 98 streikai, tai buvo beveik trečdaliu daugiau nei 1905 m.⁷⁰ Atsišaukimuose streikų agitacinis tonas vyravo nuo metų pradžios, bet pačių atsišaukimų mažėjo: LSDP tais metais išleido 37 lietuviškus atsišaukimus⁷¹ (1 pav.), Latvijos socialdemokratija (RSDDP dalis) – 6. Vilniuje nelegalioje LSDP spaustuvėje 1906 m. sausio mėnesio pirmomis dienomis išėjo LSDP Šiaulių organizacijos parengtas atsišaukimas „9-os janvariaus šventė“ [12]. Revoliucinėmis nuotaikomis pasižymėjęs atsišaukimas šiauliečiams priminė apie „Kruvinąjį sekmadienį“ (Sankt Peterburgo skerdynės, 1905 m. sausio 9 d.), ragino ginkluotis ateinančiai revoliucijai ir sausio 9 d. streikuoti. Spaustuvė atsišaukimą išspausdino 5 000 egz. tiražu, kaip ir anksčiau nestokodama popieriaus, bet stokodama pakankamai lietuviško šrifto, ne visur ištaisiusi gerai pastebimas korektūros klaidas. Po kurio laiko LSDP Šiaulių organizacija hektografu išleido atsišaukimą „Piliečiai!“ (1906, sausis–vasaris) [13]. Spaudinyje vyravo ramesnės nuotaikos, raginta renkant Rusijos imperijos Valstybės Dumą

68 Dar apie mobilizaciją. *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 3, p. 66, 67.

69 SAVICKAS, Kazimieras. *Trumpas atsiminimas iš praeities man...* Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1446, ap. 1, b. 22, lap. 1 (priedas 61 lap.).

70 VIDMANTAS, Edvardas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda, 1895–1917*, p. 174.

71 LSDP atsišaukimus iš esmės perėmė spausdinti CK pagrindinė spaustuvė Vilniuje (13 atsišaukimų). Dalis atsišaukimų taip pat buvo spausdinama Tilžėje O. von Mauderodės spaustuvėje (5). Vietinės LSDP organizacijos sugebėdavo parengti ir išspausdinti vidutiniškai vos keletą atsišaukimų, todėl jos iš esmės buvo priklausomos nuo Vilniaus ir Tilžės spaustuvių paslaugų. – Statistika pateikiama remiantis NBDB duomenimis.

(toliau – Valstybės Dūma, Dūma) palaikyti socialdemokratų kandidatus. Šis atsisaukimas nesutapo su to meto pagrindine LSDP pozicija boikotuoti rinkimus.

Veiklą 1906 m. Šiauliuose suaktyvino ir RSDDP vietinė organizacija, prie kurios 1906 m. vasarį jau buvo įsikūrusi karinė-revoliucinė organizacija. Tokios organizacijos veikė Vilniuje, Kaune, Marijampolėje ir Vilkaviškyje. Vilniuje RSDDP vietinis komitetas 1906–1907 m. turėjo spaustuvę, kurioje leido kareiviams skirtą spaudą⁷², bet tai nepatenkino atokesniuose Lietuvos miestuose įsikūrusių organizacijų poreikių. Šiaulių organizacijos išleistame atsisaukime „К солдатам“ (Kareiviams) (1906, vasaris) [14] kreiptasi į šauktinius raginant juos neduoti karinės priesaikos. Kaip nurodė atsisaukimo publikacijos rengėjai, jis spausdintas stiklografu. Šis prietaisas panašus dauginimo būdu į hektografą, tik stiklografe aktyviaja spaudos medžiaga (specialus gruntas) padengiama stiklo plokštė⁷³. Tai kol kas žinomas vienintelis RSDDP Šiaulių organizacijos agitacinis spaudinys, bet jų galėjo būti ir daugiau.

LSDP Šiaulių organizacijai 1905 m. plėtojant aktyvią organizacinę veiklą į metų pabaigą pradėjo trūkti spaudos pajėgumų: turėto hektografo nebepakako, spaudos paslaugos Vilniuje nepasižymėjo operatyvumu, bendradarbiavimą lydėjo papildoma rizika, buvo tikimasi, kad revoliucija plėsis ir reikės daugiau vietinės agitacinės spaudos. Didinant spaudos pajėgumus LSDP CK sprendimu įkurtos dar dvi pagrindinės spaustuvės Sankt Peterburge ir Šiauliuose. 1905 m. rudenį Šiauliuose pas advokatą Stanislovą Lukauskį gyveno Juozas Rimša, žinomas Suvalkijos socialdemokratų veikėjas buvo dviem mėnesiams ištremtas į Kauno guberniją. Po tremties į gimtinę grįžusiam J. Rimšai buvo patikėta užduotis iš Suvalkijos į Šiaulius atgabenti spaudos įrangą. Žiemos metu J. Rimša, pasiėmęs spaudos įrangą Timinčiškėse, per Juškinę iki Kriūkų vyko rogėmis, per Nemuną į Seredžių kėlėsi valtimi. Vėliau pakeleivingais vežimais į Šiaulius keliauta per Ariogalą. Didesnioji spauduvės įrangos dalis buvusi maiše, likusi – kartu su LSDP literatūra gabenta sviesto statinėse. J. Rimša sėkmingai krovinį pristatė į žemės ūkio prekių parduotuvę „Progres“ Šiauliuose⁷⁴. Krovinį priėmė

72 VIDMANTAS, Edvardas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda, 1895–1917*, p. 108, 109.

73 STONIENĖ, Vanda. Stiklografija. Iš *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 350.

74 Leonardas Daukša atsiminimuose mini, kad „Progres“ krautuvė revoliucijos metu buvo pagrindinė revoliucinės literatūros ir atsisaukimų aprūpinimo vieta. Daugiau žr.: DAUKŠA, Leonardas. *Mano atsiminimai iš atliktų darbų kovoje dėl laisvės lietuvų tautos*. Šiauliai, 1936, balandžio 13. Šiaulių „Aušros“ muziejaus Etnografijos skyrius, L. Daukšos daraktoriaus anketa, lap. 21.

partiečiai K. Jasiukaitis ir Povilas Kairiūnas⁷⁵. Kaip ir minėta, spaustuvės įranga buvo sumontuota V. Biržiškos bute, bet jos panaudoti iki 1906 m. pradžios nesugebėta. Tuo laiku Šiauliuose lankėsi LSDP CK iš Vilniaus siųsti Andrius Verbyla ir Juozas Pleirys. Jų misija tikriausiai buvusi padėti šiauliečiams organizuoti agitacinę veiklą. A. Verbyla tuo metu susipažino su Jovaru ir V. Požela, vėliau išvykęs į Vilnių dirbo pagrindinėje LSDP spaustuvėje⁷⁶. Manytina, kad jis ir išmokė V. Biržišką ir kitus partiečius spaudos darbų.

Sprendžiant iš V. Biržiškos ir J. Rimšos pateiktų duomenų bei išlikusių atsišaukimų egzempliorių galima teigti, kad LSDP Šiaulių organizacija disponavo nedidele rankine spaustuvėle⁷⁷. Iš viso šioje spaustuvėje 1906–1907 m. pasirodė 6 atsišaukimai. Pagrindinei spaustuvei trūko šrifto, todėl spausdinant didesnės apimties tekstus literas „Š“ teko keisti į „S“ ar „Sz“, „č“ – į „c“ ar „cz“, „ū“ į „ų“ ar „u“, antraštėse „R“ – į kirilinę „Я“, „N“ – į kirilinę „И“, tame pačiame tekste vartoti lietuviškas („“) ir rusiškas («») kabutes. Tipografiškai išanalizavus spaudinius matyti, kad kiekvieną kartą spaudos rinkinys buvo parengiamas iš naujo, nes nei popieriaus formatai, nei rinkinio eilučių skaičius, nei jo plotis nesutampa, skiriasi ir dalis naudotų spaudmenų⁷⁸. Dažniausiai viename popieriaus lape spausdinta iš vienos, bet kai kada ir iš abiejų pusių, kartą tekstas rinktas dviem skiltimis. Tikėtina, kad pagrindinės veiklos sąlygos lėmė, jog atspausdinus atsišaukimą tekdavo įrangą išardyti ir galbūt kurį laiką laikyti skirtingose vietose. Žinoma, kad skyrėsi ir spaudinius rinkę asmenys (minimi mažiausiai 4 skirtingi asmenys). Atsišaukimų tiražo pasirinkimą, kuris įvairavo nuo 300 iki 20 tūkst. egz., nulėmė spaudinio adresatas: kuo jis buvo platesnis, tuo ir tiražas buvo didesnis. Bendresnio turinio atsišaukimams taip pat buvo parenkamas didesnio formato popierius, reikalui esant lape spausdinta ir iš abiejų pusių. Nepaisant akivaizdžių atsišaukimuose pastebimų spaudos skirtumų, esama ir panašumų, tam tikrų išmoktų dalykų. Tai leidžia manyti, kad palaiptiesni po-

75 STIKLIUS, Pranas. Apie senuosius revoliucionierius, p. 3; RIMŠA, Juozas. Mano autobiografija, p. 338.

76 VERBYLA, Andrius. Mano gyvenimo ir kovų su caro valdžia prisiminimai, p. 408.

77 BIRŽIŠKA, Viktoras. *Curriculum vitae*.

78 LSDP aplinkos žmogus Šiauliuose nuo 1908 m., o gal ir anksčiau buvo I. Brevdos (?) spaustuvės raidžių rinkėjas Alfonsas Dokalskis. Artimesni ryšiai su A. Dokalskiu galėjo sudaryti patogias sąlygas papildyti pagrindinės spaustuvės šrifto. Daugiau žr.: POVYLIS, Antanas. *Išgyventojų laiko atsiminimų nuotrupos*. Užrašė Juozas Petrulis. Žiūronai (Radviliškio v.), 1944, vasario 2. Šiaulių „Aušros“ muziejaus rankraštynas, Dn527, lap. 52; Šiauliai. *Keleivis*, 1909, sausio 1 (nr. 1), p. 3; VILEIŠYTĖ, Barbora. Kultūrinė Seinų spaustuvės veikla (1906–1915). *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1968, t. 4, p. 66.

grindininkai gerino techninius įgūdžius: išmokta abipusio tekstinio lygiavimo, spausdinti lape iš abiejų pusių, skaidyti tekstą skiltimis. Šie technologiniai pokyčiai leidžia chronologiškai surikiuoti atsišaukimų spausdinimo eigą, suvokti pastangas tobulėti.

Grafo V. Zubovo „Gubernijos“ alaus darykloje 1905 m. lapkričio 28 d. prasi-dėjęs streikas užsitęsė, darykla nuo gruodžio 1 d. nebedirbo. Fabriko savininkui ir streikuotojams nepavyko susitarti keletą mėnesių, dėl streiklaužių padidė-jo streiko nesėkmės grėsmė. Tuo metu vienas po kito pasirodė LSDP Šiaulių organizacijos atsišaukimai „Streikas dar nepasibaigė“ (1906, kovo 16) [15] ir „Szalin šnipai!“ (1906, kovas) [16]. Pirmasis 300 egz. tiražu spausdintas atsi-šaukimas buvo nukreiptas prieš streiklaužius, pakartojant reikalavimus alaus daryklos savininkui ir grasinimus susidoroti su streiklaužiais. Esminės mintys (tik su platesniu įvadu) buvo pakartotos ir antrajame 600 egz. tiražu išėjusiame atsišaukime papildomai paminint ir liūdnai pagarsėjusio streiklaužio Petrylos likimą⁷⁹.

Pasikeitus požiūriui į Valstybės Dūmos rinkimus 1 200 egz. tiražu išleistas LSDP, RSDDP ir Bundo Šiaulių organizacijų parengtas ir LSDP Šiaulių organi-zacijos spaustuvėje atspausdintas atsišaukimas „Šalin Valstybės Duma!“ (1906, kovas) [17]. Sudėtinga atsakyti, kiek šis atsišaukimas buvo derinamas tarp or-ganizacijų, kurios tuo metu rodė aiškių suartėjimo ženklų⁸⁰, bet jame išsakytas protestas dėl netinkamai įgyvendinamo gyventojų atstovavimo, darbininkų dis-kriminacijos tenkino jas visas, tad ir vietinio derinimo reikėjo nedaug. Pirmoji Dūma, savo darbą pradėjusi 1906 m. gegužės 10 d., nepateisinusi monarchisti-nių lūkesčių, 1906 m. liepos 21 d. buvo paleista. Po savaitės, liepos 28 d., LSDP Šiaulių organizacija savo spaustuvėje išleido atsišaukimą „Manifestas į visos Rusijos valstiečius“ [18]. Valstiečiams adresuotą dokumentą pasirašė Dūmos Darbo grupės komitetas, Dūmos Socialdemokratų frakcijos komitetas, Rusijos valstiečių sąjunga, Socialistų revoliucionierių partija, RSDDP Centro komitetas ir Rusijos geležinkelininkų sąjungos Centro komitetas. Spaudinyje nurodytas

79 V. Zubovo fabriko medžio darbų dirbtuvių (*staliarnės*) meistras Petryla anksčiau minimas atsišaukime „Reikalavimai Zubovo mechaniškojo zavodo darbininkų“ (1905, gegužė). Tuokart Petrylą reikalauta atleisti, todėl ir vėlesniame atsišaukime „Szalin šnipai!“ (1906, kovas) streiklaužiams buvo primintos galimos atleidimo ir susidorojimo grėsmės. A. Povylius mini, kad Petryla buvo vienas iš 1905 m. sausį surengtos demonstracijos organizatorių, todėl tai jau buvo idėjų išdavytė, kurios agitatoriai nenorėjo pamiršti. Gali būti, kad čia tas pats vėliau išgarsėjęs metalurgas ir išradėjas Boleslovas Petryla. Daugiau žr.: POVYLIUS, Antanas. Lietuvos socialdemokratų veikla Šiauliuose. 1953, rugpjūčio 5. LYA f. 3377, ap. 1, b. 62, lap. 15.

80 VIDMANTAS, Edvardas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda, 1895–1917*, p. 164–166.

atsišaukimo tiražas – 4 000 egz., taip pat neapdairiai duota žinia saugumui, kad spausdinta „organizacijos spaustuvėje“.

Bibliografas Vaclovas Biržiška tikriausiai iš brolio Viktoro buvo sužinojęs ir nurodęs, kad kovo mėnesį spausdinti atsišaukimai „Šalin šnipai!“ (1906, kovas) ir „Šalin Valstybės Duma!“ (1906, kovas) buvo surinkti paties vietinės organizacijos pirmininko Viktoro. Kas spausdino dar du atsišaukimus „Streikas dar nepasibaigė“ (1906, kovo 16) ir „Manifestas į visos Rusijos valstiečius“ (1906, liepos 28), nėra žinoma, bet, įvertinant to meto pagrindinės veiklos sąlygas, to paties Viktoro kandidatūros atmesti negalima. Apskritai šių atsišaukimų galėjo būti ir daugiau: Viktoras Biržiška savo autobiografijoje minėjo, jog jam teko spausdinti atsišaukimus, skirtus Gegužės 1-ajai⁸¹, bet nei egzempliorių, nei papildomų žinių apie šį atsišaukimą nėra. Taip pat Jono Kriškčiūno-Jovaro sodyboje Kalniškiuose 1965 m. suradus 70 įvairių 1903–1907 m. LSDP spaudinių buvo aptikta nemažai ir šiaurietiškių. Radinio aprašyme minimas šapirografuotas lapelis su antspaudu „Lietuvos socialdemokratų partija. Šiaulių organizacija“⁸². Tyrimo metu toks leidinys nesurastas, todėl nėra aišku, ar tai yra nežinomas atsišaukimas, ar vis dėlto tik turintis vietinės organizacijos antspaudą, apie kurio egzistavimą patvirtina Juozas Gaigalas.

Viktorui Biržiškai 1906 m. rudenį atnaujinus studijas Sankt Peterburgo universitete vietinė LSDP organizacija neteko veiklaus lyderio⁸³. Aktyvesnei agitacinei veiklai kliudė sustiprėjusi reakcija. 1906 m. liepos – 1907 m. vasario mėnesiais Šiauliuose daugiau atsišaukimų nebepasirodė. Nebuvo laiku sureaguota ir į 1906 m. rugpjūčio 22–25 d. Šiauliuose vykusį batsiuvių streiką⁸⁴. Po mėnesio, rugsėjo 25–27 d., streikuojant Ch. Frenkelio fabriko darbininkams LSDP padėjo organizuoti streiką, bet tuo metu apsieita be agitacinės medžiagos⁸⁵.

Dėl 1906 m. įvykusių areštų LSDP konspiracinis butas Šiauliuose liko be priežiūros. Juozas Gaigalas atsiminimuose mini, kad kartu su Kazimieru Stasiuliu

81 BIRŽIŠKA, Viktoras. *Curriculum vitae*.

82 JUKNYS, S. Vertingas radinys Jovaro sodyboje, p. 5.

83 Žinoma, kad 1906 m. pabaigoje Sankt Peterburge Viktoro Biržiškos bute buvo vykdomos kratos, V. Biržiška buvo trumpam suimtas. Tikėtina, kad saugumas turėjo žinių apie V. Biržiškos veiklą Šiauliuose. Daugiau žr.: BIRŽIŠKA, Viktoras. *Curriculum vitae*.

84 Šiauliai. Streikas Frenkelio odų fabrike. *Naujoji gaidynė*, 1906, spalio 12 (25) (nr. 21), p. 332.

85 1912 m. spalio 18 d. – Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko atsakymas į Vilniaus gubernijos žandarų valdybos viršininko padėjėjo Vilniaus apskričiai užklausimą apie Z. Aleksos-Angariečio revoliucinį veikimą. Iš *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius, 1965, t. 2, p. 420 (įr. 344); Šiauliai. Streikas Frenkelio odų fabrike. *Naujoji gaidynė*, 1906, spalio 12 (25) (nr. 21), p. 332.

(1888–1856) žiemos metu nuvykęs į partijos konspiracinį butą jame rado hektografą, spaustuvėlės įrangą, 3 revolverius, daug socialdemokratinės literatūros ir LSDP Šiaulių organizacijos antspaūdą. Visą partijos turtą minėti asmenys nugabeno į J. Gaigalo tėvų ūkį Gaižūnų kaime (Linkuvos valsč.). Spaustuvės įranga ir kt. buvo laikoma paslėpta jaujoje. Kurį laiką iš ten įranga buvo nejudinama. J. Gaigalui po pokalbio su Kleopu Jurgelioniu 1906 m. gruodį apsisprendus išvykti į JAV spaustuvės įrangą reikėjo perkelti⁸⁶. Perkeliant įrangą tikriausiai dalyvavo K. Stasiulis. Jovaras mini, kad LSDP Šiaulių organizacijos spaustuvės įranga (su 5 kg šrifto) buvo perkelta į jo paties sodybą Žadžiūnėliuose–Kalniškiuose (Šiaulių valsč.). Jovaras buvo „Draugo“ organizacijos narys, vėliau priklausė LSDP, todėl nuošaliau nuo miesto įsikūrusi partiečio sodyba buvo patikima vieta slėptuvei. Jovaro teigimu, tuo laiku, kai spaustuvė buvo jo sodyboje, su įranga dirbo jis pats, kartu su minėtoju K. Stasiuliu ir Maskvos universiteto Medicinos fakulteto studentu Bronislovu Sipavičiumi (1885–1972)⁸⁷. Abu buvę Šiaulių gimnazistai, tuo metu žinomi LSDP agitatoriai⁸⁸.

Tuo metu Šiaulių organizacija persitvarkė sukurdamą apskrities komitetą, kuris reaguodamas į artėjančius II Rusijos imperijos Valstybės Dūmos rinkimus 1907 m. sausio pradžioje „Skarde“ paskelbė instrukciją rajonų organizacijoms. Vienas iš punktų skelbė, kad rajonų organizacijos apskrities komiteto siunčiamus lapelius (t. y. atsišaukimus) turi stengtis išplatinti⁸⁹. Taigi jau tuo metu komitetas turėjo būti pasirengęs atnaujinti agitacinį darbą.

II Dūmos nariai, rinkti iš Kauno gubernijos lietuviai Pranas Gudavičius, A. Povylis (sekretorius), Adomas Kupstas, Povilas Kumelis ir Vladas Stašinkas, sudarė kuopą ir autonomiškai dirbo Dūmos Socialdemokratų frakcijoje. Kuopos faktinis sekretorius buvo S. Kairys. Po to, kai 1907 m. kovo 12 d. buvo paleista

86 GAIGALAS, Juozas. Revoliuciniai įvykiai Šiauliuose 1905 m. spalio mėn. 1956, lapkričio 19. LYA, f. 3377, ap. 10, b. 114, lap. 1, 8.

87 *Jono Kriškiūno-Jovaro atsiminimai*, lap. 5. – Rankraštyje nurodyta tik Sipavičiaus pavardė ir medicinos studento statusas, bet, sprendžiant iš prieinamų šaltinių, tai turėjo būti Bronislovas (vėliau – Bronius), nors ir jo broliai Boleslovas ir Mykolas taip pat buvo įsitraukę į LSDP agitacinę veiklą Žemaitijoje. Daugiau žr.: Kaunas. Kelmės byla; Tris broliai. *Žarija*, 1908, sausio 19 (vasario 11) (nr. 5), p. 74, 75.

88 B. Sipavičius gimnaziją baigė 1904 m., K. Stasiulis iš gimnazijos buvo pašalintas 1905 m. Daugiau žr.: PIKELIENĖ, Violeta. Stiprybė beržo tošyje [interaktyvus]. *Kraštietis.lt*, 2018, gegužės 29 [žiūrėta 2019 m. gegužės 10 d.]. Prieiga internetu: <<http://kraštietis.lt/stiprybe-berzo-tosyje/>>; [KOMODAITĖ, Judita]. Stasiulis Kazimieras. Iš *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. Vilnius: Mintis, 1971, t. 3, p. 287.

89 L.S.D. partijos Šiaulių apskričio komitetas nurodo... *Skardas*, 1907, sausio 18 (31) (nr. 3), p. 42.

II Dūma, S. Kairys anonimiškai parengė atsišaukimą „Lietuvos darbininkai ir valstiečiai“. Atsišaukimą pasirašė visi lietuvių kuopos nariai. Atsišaukimą nuspręsta skelbti Vilniuje leidžiamame partijos žurnale „Skardas“ (1906, vasario 27, nr. 9, p. 130–132). Policijai šį numerį konfiskavus atsišaukimas perspausdintas A. Sirkino spaustuvėje Vilniuje 30 tūkst. egz. tiražu, papildant informacija apie jo pasirodymo aplinkybes. Pirmoji atsišaukimo laida istorikams ir bibliografams buvo žinoma⁹⁰. Antroji atsišaukimo laida bibliografų pastebėta vėliau, aptikus egzempliorių Vilniaus universiteto bibliotekoje. Nustatyta, kad po kurio laiko antroji atsišaukimo laida LSDP Šiaulių organizacijos spaustuvėje išėjo 20 tūkst. egz. tiražu [19]. Sulyginus atsišaukimų laidas matyti, kad šiauliškė laida nėra tapati vilniškei: trūksta pastabos apie V. Stašinsko atskirąją poziciją žemės klausimais, spaudai naudotas didesnio formato popierius (36,5 × 27 cm), todėl sugėbėta atsišaukimo tekstą sutalpinti į vieną puslapį, vilniškis buvo 4 puslapių apimties, ne toks patogus platinti. Atsišaukimas sukėlė platų atgarsį, jį pasirašę buvę Dūmos nariai buvo nuteisti vieniems metams kalėjimo bausmę atliekant tvirtovėje⁹¹. Šie 1907 m. atsišaukimai išsiskiria dar ir tuo, kad juose LSDP Šiaulių organizacija pirmą kartą labai aiškiai nurodė, jog spauda atlikta vietinėje partijos spaustuvėje. Tai buvo antrasis signalas vietos policijai.

LSDP Šiaulių apskrities konferencijoje 1907 m. balandžio 15 d. buvo nutarta įpareigoti apskrities komitetą atkreipti didesnę dėmesį į dvaro darbininkus, aktyviau jų gretose vykdyti agitaciją ir vietinių kuopų organizavimą⁹². Neatsitiktinai po keleto mėnesių Šiaulių organizacijos spaustuvėje buvo atspausdintas LSDP CK parengtas atsišaukimas „Darbininkai ir darbininkės!“ (1907, birželis) [20]. Vienas iš spaustuvėje triūsusių pagrindininkų – B. Sipavičius – gegužės mėnesį buvo suimtas Maskvoje⁹³. Kitas Jovaro talkininkas – buvęs Šiaulių gimnazistas K. Stasiulis nuo 1905 m. rugpjūčio įvykių iki 1909 m. slapstėsi Šiaulių ir Panevėžio apskričių miesteliuose ir kaimuose. Agitatorius žiemomis mokytojaivo daraktorinėse mokyklose, o vasaros laiku dirbo pas stalių Linkuvoje. Policijai 1908 m. vykdant kratą Linkuvoje K. Stasiulis spėjo pasislėpti. Kitais metais jis slapta išvyko į Ameriką⁹⁴.

90 *Lietuvos bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba. T. 3, 1905–1917. 1905–1917.* Kn. 1, *Knygos ir autoriniai smulkieji spaudiniai.* Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2006, p. 469 (jr. 1735).

91 PURĖNIENĖ, Liuda. Inžinieriaus Steponas Kairys, p. 764.

92 Šiaulių apskričio konferencija. *Skardas*, 1907, gegužės 2 (15) (nr. 18), p. 277.

93 *Bronislovo Sipavičiaus byla dėl antivalstybinės veiklos*, lap. 18.

94 STASIULIS, Kazimieras. *Autobiografija.* Maskva, 1944, sausio 27. LYA, f. 3377, ap. 17, b. 20, lap. 104–105; [KOMODAITĖ, Judita]. Stasiulis Kazimieras, p. 287.

Skirtingai nuo sėkmingai besislapstančių partijų agitatorių, nemažai aktyvistų pateko į kalėjimus. Žandarai 1907–1908 m. į vietos LSDP organizacijos gretas turėjo infiltravę skundiką Alfonsą Mickevičių, kuris puikiai žinojo vietos organizacijos struktūrą, todėl suėmimai buvo tikslingi ir skaudūs⁹⁵. Vietinis Šiaulių kalėjimas buvo perpildytas: 1907 m. liepos mėnesio pabaigoje kalėjo 284 kaliniai, nors vietų jame buvo numatyta tik 150. Kalėjime buvo išskirta 12 politinių kalinių ir 85 atsargos kareivių, kurie nevykdė mobilizacijos nurodymo, grupė⁹⁶. Socialdemokratinės spaudos duomenimis, iš Šiaulių 1907 m. buvo išstremta 150 žmonių⁹⁷. Juozas Stankūnas teigia, kad 1907 m. gegužę įvyko LSDP Šiaulių organizacijos reorganizacija. Esą susiformavo *menševikų* ir *bolševikų* frakcijos⁹⁸. Sudėtinga atsakyti, ar J. Stankūnas nesuklydo, kadangi partinė spauda pranešė, jog LSDP Šiaulių apskrities komitetas kiek vėliau – 1907 m. liepos 8 d. ir rugsėjo 12 d. surengė konferencijas, skirtas aktualiems klausimams aptarti, tarp jų ir streikų organizavimui bei rinkimams į Dūmą⁹⁹. Kiek galima spręsti iš paties J. Stankūno autobiografinių faktų, vadinamieji bolševikai ir toliau ginklavosi¹⁰⁰.

Šiaulių organizacijos atstovas dalyvavo 1908 m. vasario 16–18 d. Vilniuje vykusioje LSDP konferencijoje¹⁰¹. Persekiojimas tęsėsi: tais pačiais metais iš Šiaulių buvo išstremta dar 50 aktyvistų. Policijos duomenimis, 1909 m. sausio mėnesio Šiaulių organizacijos pasitarime buvo nuspręsta išleisti Gegužės 1-ajai skirtą atsišaukimą¹⁰². Į Šiaulius mažiausiai tris kartus (vasario 17, 20 d. ir kovo mėnesį) organizaciniais reikalais buvo atvykęs LSDP CK sekretorius Zigmąs Aleksa (slap. Michailas)¹⁰³. Dėl trejetą metų besitęsiančio aktyvaus valdžios

95 BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Praeities pabiros*, p. 349–350.

96 1907 m. liepos 29 d. – Vilniaus generalgubernatoriaus ypatingų įpareigojimų vyresniojo štabo karininko raportas Vilniaus generalgubernatoriui apie sunkią Šiaulių kalėjimo kalinių padėtį. Iš *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius, 1965, t. 2, p. 443 (įr. 373).

97 VIDMANTAS, Edvardas. Socialdemokratų judėjimas Šiauliuose (iki 1914 m.), p. 66.

98 STANKŪNAS, Juozas. Lietuvos socialdemokratų partijos organizacijos skilimas Šiauliuose. 1955, sausio 10. LYA, f. 3377, ap. 8, b. 214, lap. 1, 2.

99 Šiaulių apskričio organizacijų konferencija. *Žarija*, 1907, liepos 24 (rugpjūčio 6) (nr. 4), p. 58.

100 STANKŪNAS, Juozas. Lietuvos socialdemokratų partijos organizacijos skilimas Šiauliuose, lap. 1, 2.

101 Partijos konferencija. *Žarija*, 1908, kovo 12 (25) (nr. 11), p. 174, 175.

102 VIDMANTAS, Edvardas. Socialdemokratų judėjimas Šiauliuose (iki 1914 m.), p. 66.

103 VIDMANTAS, Edvardas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda, 1895–1917*, p. 69; 1912 m. spalio 18 d. – Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko atsakymas į Vilniaus gubernijos žandarų valdybos viršininko padėjėjo Vilniaus apskričiai užklausimą apie Z. Aleksos-

persekiojimo šių ir kitų agitacinių sumanymų įvykdyti socialdemokratams nepavyko, dargi teko sustabdyti vietinės organizacijos veiklą. Kur buvo išgabenta LSDP Šiaulių apskrities organizacijos spaustuvės įranga, neaišku, bet nuo 1907 m. vidurio apie joje atspausdintus leidinius nėra žinoma. Tikėtina, jog jų ir nebuvo, bet brangi įranga be pėdsako dingti negalėjo.

Žvelgiant į visą 1907–1909 m. LSDP atsišaukimų leidybos dinamiką reikėtų pastebėti, jog 1907 m. partija išspausdino vos 13 atsišaukimų (iš jų 2 – Šiauliuose), 1908 m. – nė vieno. Sustojus LSDP Šiaulių organizacijos veiklai apriimo ir vietinės Bundo bei RSDDP organizacijos. Paskutinis RSDDP Šiaulių organizacijos veiklos pėdsakas užčiuopiamas 1908 m. vasario mėnesį. Tuo metu jos atstovas – tiksliai neįvardytas menševikas – dalyvavo RSDDP susirinkime Vitebske¹⁰⁴. Yra tam tikrų ženklų, jog RSDDP agitatoriai ir toliau veikė tarp Šiaulių darbininkų, kurie įkalbėti rėmė 1912 m. gegužę RSDDP pradėtą leisti bolševikinį rusišką laikraštį „Правда“ (Tiesa)¹⁰⁵. Tuo metu Šiauliuose atsikūrė ir LSDP.

AGITACINĖS VEIKLOS GAIVINIMAS: 1912–1914 M.

LSDP po ilgalaikio persekiojimo 1910–1911 m. neišleido nė vieno atsišaukimo, bet nuo 1912 m. partija pamažu atsikurdama Vilniuje, Šiauliuose ir Suvalkijoje grįžo prie agitacinės veiklos. Po revoliucijos slopinimo praėjus penkeriems metams daugelis nuteistųjų ir ištremtųjų vėl galėjo tęsti partinę veiklą. Agitacinių veiklų atkūrimas sutapo su IV Rusijos imperijos Valstybės Dūmos sušaukimu ir po Lenos darbininkų sušaudymo prasidėjusiais masiniais darbininkų streikais¹⁰⁶. LSDP turėjo parodyti savo poziciją, orientuoti rinkėjus dalyvauti naujosios Dūmos rinkimuose, palaikyti jų ekonominius ir politinius reikalavimus.

Šiauliuose buvo daug privačiai besimokančio jaunimo, egzaminams į gimnazijas besirengiantys jaunuoliai, vadinamieji „švedai“, laisvalaikį turtino dalyvaudami visuomeninėje veikloje. Dalis jų įsitraukė į „Varpo“ draugiją, kurioje

Angariečio revoliucinį veikimą. Iš *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius, 1965, t. 2, p. 509, 510 (ir. 446).

104 *Hronika važnejših sobytij istorii kommunističeskoj partii Belorussii*. Čast' 1, (1883–1918 gg.). Minsk: Gosizdat BSSR, 1962, p. 181; GRIŠKŪNAITĖ, Emilija. *Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 metais*, p. 222.

105 VIDMANTAS, Edvardas. Socialdemokratų judėjimas Šiauliuose (iki 1914 m.), p. 67.

106 GRIŠKŪNAITĖ, Emilija. *Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 m.*, p. 254.

vyravo LSDP Šiaulių organizacijos nariai. Nors Šiauliuose ir buvo likę LSDP narių, vyko susitikimai¹⁰⁷, bet persekiojimų išvengę vietos socialdemokratai nebuvo ryškiai pastebimi, laikėsi nuošaliau nuo visų didesnių streikų¹⁰⁸. Ši strategija kuriam laikui leido išvengti nepageidaujamo valdžios dėmesio. Paveiktas vyresnių socialdemokratų Šiauliuose besimokantis jaunimas 1912 m. susitelkė į aušrininkų organizaciją, prie kurios pamažu prisidėjo ir vietiniai gimnazistai¹⁰⁹. Aušrininkų atsiradimas sutapo su LSDP Šiaulių organizacijos atsikūrimu, todėl dalis jos narių jau tada natūraliai įsijungė į agitacinę veiklą.

Pasak įvykių dalyvio Petro Bielskio, šios aušrininkų organizacijos vadovas Vladas Rekašius 1912 m. pasigamino šapirografą ir parengė atsišaukimą, skirtą Gegužės 1-ajai. Šį atsišaukimą P. Bielskis perrašė ir padaugino 100 egz. tiražu¹¹⁰. Atsišaukimas neišliko. V. Rekašiui dalyvavimas socialdemokratinėje veikloje turėjo ir pasekmių. Tais pačiais metais V. Rekašiaus bute radus marksistinės literatūros jis buvo pašalintas iš gimnazijos. Po kurio laiko V. Rekašiui išvykus mokytis į užsienį, aušrininkams vadovauti ėmėsi Boleslovas Kazlauskas. Naujasis vadovas radikalumu nepasižymėjo, aiškiai matė V. Rekašiaus likimą, todėl dalis aušrininkų 1914 m. kovą atskilo nuo organizacijos ir sukūrė socialdemokratinės krypties visuomenininkų būrelį¹¹¹. Šio būrelio priešakyje stovėjo Julius Janonis. Greitai jaunimui atsirado proga pasireikšti: artėjo po Lietuvą plintantys masiniai streikai¹¹².

1914 m. balandžio 14 d. – gegužės 7 d. streikavo Ch. Frenkelio fabriko darbininkai. Jų reikalavimus rėmė ir gegužės 7 d. sustreikavę brolių Nurokų fabriko darbininkai. Po šio streiko gegužės 21–24 d. sustreikavo ir brolių Kaganų bendrovės šokolado fabriko darbininkai¹¹³. Vos prasidėjus streikams LSDP Šiaulių skyrius ėmėsi aktyvios propagandinės veiklos. Vaclovas Biržiška 1914 m. birželio mėn. korespondencijoje mini, kad šiauliečiams pavyko išspausdinti du atsi-

107 POŽELA, Vladas. *Jaunystės atsiminimai*, p. 257, 258.

108 1912 m. liepos 9 d. – Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko raportas Policijos departamentui apie brolių Kaganų šokolado fabriko darbininkų streiką Šiauliuose, reikalaujant pakelti darbo užmokestį. Iš *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius, 1965, t. 2, p. 500, 501 (įr. 438).

109 STAŠKUTĖ, Emilija. [Atsiminimai]. Iš *Literatūra ir kalba*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1966, t. 8, p. 160.

110 KAZRAGIS, Algirdas. Laisvas gegužis. *Komunizmo aušra* (Telšiai), 1961, balandžio 30 (nr. 52), p. 3.

111 KAZLAUSKAS, Boleslovas. [Atsiminimai]. Iš *Literatūra ir kalba*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1966, t. 8, p. 158, 159.

112 GRIŠKŪNAITĖ, Emilija. *Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 metais*, p. 284–287.

113 *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius, 1965, t. 2, p. 524–526 (įr. 476, 477, 480).

šaukimus: pirmasis pasirodė „Draugai“! [21], raginęs streikuoti Ch. Frenkelio odos fabriko darbininkus, po šito išėjo dar vienas mažesnis atsišaukimas, raginęs tęsti streiką¹¹⁴. V. Kubilius, bandęs nustatyti, kaip šie atsišaukimai galėjo būti pagaminti, nurodo dvi versijas: Emilija Staškutė teigė, kad atsišaukimai spausdinti LSDP prijaučiančioje draugo spaustuvėje (Šiauliuose?), o Boleslovas Kazlauskas nurodė, kad atsišaukimai buvo spausdinti šapirografu Stasio Brašiškio bute. Pasak S. Brašiškio, Julius Janonis turėjo gražų braižą, jo rašyti tekstai buvo dauginami šapirografu¹¹⁵. Sofija Adomaitytė, 1913–1915 m. dalyvavusi aušrininkų veikloje, atsiminimuose mini *dėžutę su raidynu*, su kuria atsišaukimus spausdino J. Janonis¹¹⁶. Marija Pelėdžiūtė-Norvydienė, viena iš aktyvesnių aušrininkų, teigė, kad platino šapirografuotus ir spaustuvinius atsišaukimus. Pastarieji galėjo būti spausdinami vienoje Šiaulių žydų spaustuvėje, kurios darbininkai palaikė ryšius su socialdemokratais¹¹⁷. Kadangi LSDP Šiaulių skyrius parengė ir padaugino ne vieną atsišaukimą, o konspiracijos sąlygomis ne viskas visiems buvo žinoma, tai abi versijos gali būti tikėtinos. Taip pat Ch. Frenkelio odos fabriko darbininkas Mykolas Adomaitis, gerai pažinojęs J. Janonį, nurodo, kad iš jo buvo gautas ir plakatas, kurį M. Adomaitis iškabino prie fabriko sienos¹¹⁸.

Apibendrinant reikėtų pažymėti, kad nors LSDP 1912–1914 m. ir atkūrė agitacinę veiklą, atsišaukimų ji Vilniuje, Suvalkijoje ir Šiauliuose sugebėjo išleisti tik 7. Palyginti menkos leidybos apimtys atspindėjo socialdemokratinėjų jėgų patirtų nuostolių mastą, todėl net smulkios agitacinės spaudos pasirodymas reikalavo daug organizacinių pastangų. Tačiau partinės organizacijos noriai naudojosi visomis galimybėmis aktyviai dalyvauti politiniame gyvenime.

Išvados

1. XX a. pradžioje Šiauliai Lietuvoje iškilo kaip trečiasis (po Vilniaus ir Kauno) ekonominis centras, kuriame socialdemokratinės idėjos rado pritarimą

114 BIRŽIŠKA, Vaclovas. Šiauliai. *Naujoji gadynė*, 1916, liepa (nr. 2), p. 84. Parašas: Severinas; Šiaulių odininkų streikas, p. 4.

115 KUBILIUS, Vytautas. *Julius Janonis*, 76, 274; BRAŠIŠKIS, Stasys. Julius Janonis Šiaulių gimnazijoje. *Lietuvos žinios*, 1937, gegužės 15 (nr. 108), p. 5. Parašas: S. B.

116 ADOMAITYTĖ, Sofija. Atsiminimai. *Literatūra ir kalba*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1966, t. 8, p. 150, 151.

117 PELĖDŽIŪTĖ-NORVYDIENĖ, Marija. Julius Janonio, Vlado Rekašiaus veikla Šiauliuose. 1955, gegužės 27. LYA, f. 3377, ap. 8, b. 164, lap. 1.

118 ADOMAITIS, Mykolas. [Atsiminimai]. *Literatūra ir kalba*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1966, t. 8, p. 147, 148.

ir palaikymą. Socialdemokratinės organizacijos (LSDP, LSDDP, RSDDP, Bundas) iš esmės veikdamos slapta buvo pasiruošusios aktyviai dalyvauti politiniuose įvykiuose, telkti partinio darbo organizatorius, aprūpinti agitatorius agitacine medžiaga. Iš viso šios organizacijos Šiauliuose išleido ne mažiau kaip 20 atsišaukimų ir 1 revoliucinę dainą, bet jų galėjo būti ir daugiau. Žinomi tik 11-os atsišaukimų tiražai, kurių bendras skaičius buvo apie 40 tūkst. egzempliorių.

2. Veiklos pradžioje Šiaulių socialdemokratinės organizacijos buvo apsirūpinusios būtiniausiomis spaudos dauginimo priemonėmis (hektografais ir stiklografais). Tai leido supaprastinti atsišaukimų leidybą, nebereikėjo jų transportuoti, užteko teksto, kurį perrašius ir papildžius buvo galima skelbti vietinės organizacijos vardu. Agitacinėje veikloje daugiausia veržlumo rodė LSDP, sugebėjusi sutelkti lietuviškos inteligentijos dalį ir įgyti įtakos miesto darbininkų gretose. Lyginant LSDP Šiaulių organizacijos ir visos partijos atsišaukimų leidybos tendencijas pastebima, jog Šiauliuose leistų atsišaukimų skaičius atkartoto bendrąjį mastą, intensyvumas sutapo su politiniais įvykiais šalyje (revoliucija, rinkimai į Dūmą, politiniai streikai ir kt.). Vis dėlto dauguma vietinių atsišaukimų buvo nukreipti į svarbias miesto aktualijas, nekartojant CK skelbiamų viešų pareiškimų. Tai liudija, jog vietinė organizacija buvo betarpiškai susijusi su miesto ir apylinkių darbininkija, gebėjo jai vadovauti streikų metu ir orientuoti rinkiminiais laikotarpiais, o patys atsišaukimai buvo veiksminga agitacinė priemonė. Periodinės spaudos sumanymus bandė realizuoti vietinė Bundo organizacija, bet tai buvo tik 1904 m. epizodinis veiksmas. LSDP greta atsišaukimų išleido ir vieną iliustruotą lapelį su revoliucine daina.
3. Tarp socialdemokratinėjų partijų (RSDDP, Bundas, LSDP ir LSDDP), kurios veikė Lietuvoje ir siekė atstovauti vietos gyventojams, vyko aktyvios diskusijos susijungimo klausimu, bet jų faktiškai atstovaujami nacionaliniai interesai nulėmė, kad šis bendradarbiavimas vyko labiau politinių akcijų metu, bet ne atsišaukimų leidybos kontekste. Tik pavieniai spaudiniai išeidavo su kelių partijų atsakomybės duomenimis. Skyrėsi atsišaukimų tautinis ir kalbinis adresatas: Bundas orientavosi į gausiausią miestų gyventojų dalį – žydus, LSDP – į lietuvius miesto darbininkus, LSDDP – į lietuvius kaimo ir dvarų darbininkus, RSDDP – į rusus darbininkus ir Šiaulių karinio dalinio kareivius. Po 1905 m. įvykusio LSDP ir LSDDP susijungimo LSDP vietinės organizacijos interesai išsiplėtė už miesto ribų, apėmė kaimo ir dvarų darbininkus. Atsišaukimų lozungų analizė atskleidė, jog streikų ir mitingų metu kartojami šūkiai keitėsi atsižvelgiant į politinius įvykius. Atsišaukimuose

vyravo demokratijos, laisvės ir ekonominiai reikalavimai, socializmo ir darbininkų vienybės idėjos propagavimas. Radikalūs šūkiškai dažnai tiesiogiai nebuvo susiję su atsišaukimų turiniu, bet jie betarpiškai atliepė tiek partijų, tiek ir vyraujančių nuotaikų koloritą. Darbininkų vienybės akcentas mažino miesto gyventojų antisemitines nuotaikas, padėjo pagrindą partijų bendradarbiavimui. Šiauliuose ir apylinkėse gausiai pasirodantys lietuviškieji atsišaukimai atitiko LSDP bei LSDDP nacionalinį interesą lietuvinant svarbų Lietuvos pramonės miestą.

4. LSDP 1905–1906 m. sandūroje įkūrus pagrindinę spaustuvę Šiauliuose šis miestas turėjo tapti antruoju agitacinės spaudos leidybos centru Lietuvoje. Centro komitetas, betarpiškai susijęs su Šiaulių organizacijos nariais, aprūpino vietinę organizaciją įranga ir suteikė metodinę pagalbą apmokant pagrindininkus. Pagrindininkai spaudos darbų mokėsi iš praktikos, todėl atsišaukimai nepasižymėjo gera poligrafinė kokybe, bet tai pagrindžio sąlygomis nebuvo itin svarbu. Didžiausias savos spaustuvės privalumas buvo dideli tiražai. Slopstanti revoliucija, aktyvėjanti valdžios reakcija neleido išplėtoti šio pagrindinio spaudos centro, kuris turėjo tenkinti ir CK poreikius. Represijų sąlygomis 1907 m. antrojoje pusėje Šiaulių spaustuvės veikla nutrūko. Įrangos likimas nežinomas, dalis spaustuvėje dirbančių asmenų buvo sulaikyti ir nuteisti dėl revoliucinės veiklos, kiti slapstėsi ir pabėgo iš šalies.
5. Po socialdemokratiųjų jėgų persekiojimo situacijai apimus apie 1912 m. Šiauliuose atsikūrė LSDP vietinė organizacija. Apie Bundo ir RSDDP atsikūrimą žinių neturima. LSDP, atliepdama didėjančią darbininkų nepasitenkinimą ekonomine padėtimi ir reaguodama į naujus Rusijos imperijos Valstybės Dūmos rinkimus, ne tiesiogiai, bet per neformalias jaunimo organizacijas ėmėsi vykdyti ryškesnę agitacinę veiklą. Patikimų duomenų apie 1912–1913 m. spaudą trūksta, bet jau tuo metu galėjo pasirodyti pirmieji atsišaukimai. Atsikūrusiai LSDP Šiaulių organizacijai priskiriamas vienas 1914 m. pasirodęs atsišaukimas buvo nukreiptas į miesto pramonės įmonėse kilusius streikus. Tolesnį socialdemokratiųjų jėgų agitacinę veikimą sustabdė Rusijos imperijoje įvesta karo padėtis ir prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas.

Šaltiniai ir literatūra

Nepublikuoti šaltiniai

1. *Povyliaus atsiminimai apie Jovarą ir kitus 1905 metų epochos rašytojus*. Užrašė V. Kubilius. 1954, lapkričio 21. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos (toliau – LLTIB) rankraštynas, f. 1-5553, lap. 9–14.
2. BIRŽIŠKA, Viktoras. *Curriculum vitae*. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 314-503, lap. nenumėruoti.
3. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Autobiografija*. 1940. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 163-1. 40 lap.
4. *Bronislovo Sipavičiaus byla dėl antivalstybinės veiklos*. 1906–1910. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 446, ap. 2, b. 1258. 18 lap.
5. DAUKŠA, Leonardas. *Mano atsiminimai iš atliktų darbų kovoje dėl laisvesnės lietuvių tautos*. Šiauliai, 1936, balandžio 13. Šiaulių „Aušros“ muziejaus Etnografijos skyrius, L. Daukšos daraktoriaus anketa. 29 lap.
6. GAIGALAS, Juozas. *Revoliuciniai įvykiai Šiauliuose 1905 m. spalio mėn.* 1956, lapkričio 19. Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 3377, ap. 10, b. 114. 10 lap.
7. *Jono Krikščiuono-Jovaro atsiminimai*. Užrašė J. Petrusis. 1953, lapkričio 15. LLTIB rankraštynas, f. 1-553. 11 lap.
8. PELĖDŽIŪTĖ-NORVYDIENĖ, Marija. *Juliaus Janonio, Vlodo Rekašiaus veikla Šiauliuose*. 1955, gegužės 27. LYA, f. 3377, ap. 8, b. 164. 9 lap.
9. POVILIUS, Antanas. *Išgyventojo laiko atsiminimų nuotrupos*. Užrašė Juozas Petrusis. Žiūronai (Radviliškio v.), 1944, vasario 2. Šiaulių „Aušros“ muziejaus rankraštynas, Dn527. 101 lap.
10. POVILIUS, Antanas. *Lietuvos socialdemokratų veikla Šiauliuose*. 1953, rugpjūčio 5. LYA, f. 3377, ap. 1, b. 62. 28 lap.
11. SAVICKAS, Kazimieras. *Trumpas atsiminimas iš praeities man...* Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1446, ap. 1, b. 22, lap. 1–2 (priedas 61 lap.).
12. STANKŪNAS, Juozas. *Lietuvos socialdemokratų partijos organizacijos skilimas Šiauliuose*. 1955, sausio 10. LYA, f. 3377, ap. 8, b. 214. 4 lap.
13. STASIULIS, Kazimieras. *Autobiografija*. Maskva, 1944, sausio 27. LYA, f. 3377, ap. 17, b. 20, lap. 104–111.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

14. ADOMAITIS, Mykolas. [Atsiminimai]. *Literatūra ir kalba*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1966, t. 8, p. 147, 148.
15. ADOMAITYTĖ, Sofija. Atsiminimai. *Literatūra ir kalba*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1966, t. 8, p. 150, 151.
16. ANGARIETIS, Zigmās. Iš Lietuvos social-demokratų partijos praeities. *Komunistas*, 1918, gegužės 9 (nr. 7), p. 48, 49. Parašas: M. B.
17. BIELINIS, Kipras. *Penktieji metai*: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. New Yorkas: Amerikos lietuvių socialdemokratų sąjungos literatūros fondas, 1959. 592 p.
18. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Atsišaukimas. Iš *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas: Spaudos fondas, 1933, t. 1, sklt. 1528–1533.
19. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija*. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1935, d. 4, t. 1. [8], 1553-2460, CCI-CCCCLXXXVIII sklt.

20. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Praeities pabiros*. [Los Angeles (Ca.): Karys, 1960. 352 p., [9] iliustr. lap.
21. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Šiauliai. *Naujoji gadyne*, 1916, liepa (nr. 2), p. 84. Parašas: Severinas.
22. BRAŠIŠKIS, Stasys. Julius Janonis Šiaulių gimnazijoje. *Lietuvos žinios*, 1937, gegužės 15 (nr. 108), p. 5. Parašas: S. B.
23. Dar apie mobilizaciją. *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 3, p. 66, 67.
24. *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 36, 39; 1905, nr. 2, p. 71; 1905, nr. 8, p. 263; 1905, nr. 11/12, p. 403; 1906, nr. 4, p. 126, 127.
25. DVORKINAS, Jakovas. Po daugel metų. *Raudonoji vėliava*, 1970, sausio 9 (nr. 6), p. 2–3.
26. Frenkelio ir Nuroko darbininkai! *Vienybė lietuvininkų*, 1905, kovo 29 (nr. 13), p. 150.
27. GRIŠKŪNAITĖ, E. Lietuvos geležinkelininkai 1905 m. revoliucijoje. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1959, t. 1 (9), p. 196–198.
28. GRIŠKŪNAITĖ, Emilija. *Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 metais*. Vilnius: Mintis, 1971. 307, [1] p., [2] žml. lap.
29. *Hronika važnejših sobytij istorii kommunističeskoj partii Belorussii*. Čast' 1, (1883–1918 gg.). Minsk: Gosizdat BSSR, 1962. 458 p.
30. Iš partijos darbų... *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 36, 39.
31. JAKUČIONIS, V. Odininkų streikas. *Raudonoji vėliava*, 1985, kovo 7 (nr. 47), p. 2.
32. JASIUKAITIS, Konstantinas. *Rinktinė*: apsakymai, feljetonai, atsiminimai. Vilnius: Vaga, 1984. 304 p.
33. JOVARAS. Atsiminimai iš 1905 metų revoliucijos. *Pergalė*, 1955, nr. 7, p. 98.
34. JUKNYS, S. Vertingas radinys Jovaro sodyboje. *Leninietis*, 1965, balandžio 20 (nr. 47), p. 5.
35. KAIRYS, Steponas. *Tau, Lietuva*. Boston, 1964. 480 p., [1] portr. lap.
36. Kaunas. Kelmės byla; Tėris broliai. *Žarija*, 1908, sausio 19 (vasario 11) (nr. 5), p. 74, 75.
37. KAZLAUSKAS, Boleslovas. [Atsiminimai]. Iš *Literatūra ir kalba*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1966, t. 8, p. 158, 159.
38. KAZRAGIS, Algirdas. Laisvas gegužis. *Komunizmo aušra* (Telšiai), 1961, balandžio 30 (nr. 52), p. 3.
39. [KOMODAITĖ, Judita]. Stasiulis Kazimieras. Iš *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. Vilnius: Mintis, 1971, t. 3, p. 287.
40. KORSAKAS, Kostas. Mirė žydas – mūsų kultūros darbininkas. *Mūsų kraštas*, 1934, balandžio 29 (nr. 17), p. 3. Parašas: K. K.
41. KUBILIUS, Vytautas. *Julius Janonis*. 2-asis patais. leid. Vilnius: Vaga, 1970. 308 p., [10] iliustr. lap.
42. L.S.D. partijos Šiaulių apskričio komitetas nurodo... *Skardas*, 1907, sausio 18 (31) (nr. 3), p. 42.
43. LAURAITIS, V. Religijos ir klerikalizmo kritika „Drauge“. *Istorija*, 1972, nr. 27 (1), p. 47–55.
44. *Lietuvos bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Kn. 1, *Knygos ir autoriniai smulkieji spaudiniai*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2006. 627, [1] p.
45. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba*. T. 2, 1862–1904. 2 kn. Vilnius: Mintis, 1985–1988.
46. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1965, t. 2. 650, [2] p.

47. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, *Spauda ir spaustuvs*. Vilnius: Mintis, 1972, p. 142–239.
48. MERKYS, Vytautas. *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas, 1982. 270, [2] p.
49. MIKNYS, Rimantas. Šiauliai 1861–1919. Iš *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*. Šiauliai: Momentas, 1991, p. 86–127.
50. Partijos konferencija. *Žarija*, 1908, kovo 12 (25) (nr. 11), p. 174, 175.
51. PETREIKIS, Tomas. Šiaulių leidėjų patirtys atgavus lietuvišką spaudą (1904–1915 metais). Iš *Spauda ir leidyba lietuvių tautos istorijoje*: vardai, idėjos, darbai, įvykiai: mokslo straipsnių rinkinys. Šiauliai: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 2019, p. 37–74.
52. PIKELIENĖ, Violeta. Stiprybė beržo tošyje [interaktyvus]. *Kraštietis.lt*, 2018, gegužės 29 [žiūrėta 2019 m. gegužės 10 d.]. Prieiga internetu: <<http://krastietis.lt/stiprybe-berzo-tosyje/>>.
53. Piliečiai! *Kova*, 1907, kovo 1 (nr. 8), p. 117.
54. Piliečiai! *Naujoji gadynė*, 1906, gruodžio 28 (sausio 10) (nr. 32), p. 511–512.
55. POVYLIUS, Antanas. Atsiminimai apie inž. St. Kairį. *Kultūra*, 1938, nr. 12, p. 780–784.
56. POŽELA, Vladas. *Jaunystės atsiminimai*. [New York]: Amerikos lietuvių socialdemokratų s-ga, 1971. 335, [3] p.
57. PURĖNIENĖ, Liuda. Inžinieriaus Steponas Kairys. *Kultūra*, 1938, nr. 12, p. 761–772.
58. *Revoljucija 1905–1907 gg. v Litve: dokumenty i materialy*. Vil'njus: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj i naučnoj literatury, 1961. XXXI, 570, [3] p.
59. RIMŠA, Juozas. Mano autobiografija. Iš *Knygnešys: 1864–1904*. Punkskas: Aušra, 2016, t. 4, p. 332–344.
60. ROSTOVCEV, E. A.; SIDORČUK, I. V. Sankt-Peterburskij universitet v 1905 godu. *Sr. Petersburg State Polytechnical University Journal. Humanities and Social Sciences*, 2015, nr. 3, p. 98–107.
61. SERAFIMAVIČIUS, Jonas. Pirmasis streikas. *Tiesa*, 1957, spalio 18 (nr. 247), p. 2.
62. Šalin Valstybės duma! *Kova*, 1906, birželio 15 (nr. 24), p. 186, 187.
63. Šiauliai. *Keleivis*, 1909, sausio 1 (nr. 1), p. 3.
64. Šiauliai. Streikas Frenkelio odų fabrike. *Naujoji gadynė*, 1906, spalio 12 (25) (nr. 21), p. 332.
65. Šiaulių apskričio konferencija. *Skardas*, 1907, gegužės 2 (15) (nr. 18), p. 277.
66. Šiaulių apskričio organizacijų konferencija. *Žarija*, 1907, liepos 24 (rugpjūčio 6) (nr. 4), p. 58.
67. Šiaulių darbininkai! *Vienybė lietuvininkų*, 1905, balandžio 26 (nr. 17), p. 198, 199.
68. *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*. Šiauliai: Momentas, 1991. 267, [1] p.
69. Šiaulių odininkų streikas. *Vilnis*, 1914, gegužės 10 (23) (nr. 14), p. 4.
70. STANKŪNAS, J. Šiaulių darbininkų tarpe. *Komunistas*, 1955, gruodis (nr. 12), p. 35–37.
71. STAŠKUTĖ, Emilija. [Atsiminimai]. Iš *Literatūra ir kalba*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1966, t. 8, p. 160.
72. STIKLIUS, Pranas. Apie senuosius revoliucionierius. *Laisvė*, 1962, birželio 15 (nr. 48), p. 3.
73. STONIENĖ, Vanda. Stiklografija. Iš *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 350.
74. Šiaulių darbininkai! *Vienybė lietuvininkų*, 1905, kovo 22 (nr. 12), p. 138, 139.
75. TYLA, Antanas. *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*. Vilnius: Mintis, 1968. 268, [3] p.
76. VERBYLA, Andrius. Mano gyvenimo ir kovų su caro valdžia prisiminimai. Iš *Knygnešys*. Punkskas: Aušra, 2016, t. 4, p. 384–416.

77. VIDMANTAS, Edvardas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda, 1895–1917*. Vilnius: Mintis, 1979. 204, [2] p.
78. VIDMANTAS, Edvardas. Socialdemokratų judėjimas Šiauliuose (iki 1914 m.). Iš *Šiaulių praeitis ir dabartis*. Vilnius: Mintis, 1986, p. 60–70.
79. VILEIŠYTĖ, Barbora. Kultūrinė Seinų spaustuvės veikla (1906–1915). *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1968, t. 4, p. 51–161.
80. Vincas Mickevičius-Kapsukas: (jo mirties proga). *Darbo visuomenė*, 1935, kovas (2(7)), p. 46–48.
81. Žinios iš Lietuvos. *Darbininkų balsas*, 1905, Nr. 1, p. 25, 30.

PRIEDAS

Šiaulių socialdemokratiinių organizacijų atsišaukimų chronologinis bibliografinis sąrašas

1904 m.

1. **Karė** / [Lietuvių socialdemokratų partija]. – [Šiauliai? : Lietuvių socialdemokratų partijos Šiaulių org.], [1904, lapkritis–gruodis]. – 1? p. – Išsp. daugin. prietaisu – hektografu. – Tiražas [200–300?]. – Turinys tikriausiai tapatus 1904 m. balandį Tilžėje spausdintam atsišaukimui „Karė“. – Aprašyta pagal: Iš partijos darbų už 1904 m. // Darbininkų balsas. – 1905, Nr. 1, p. 36; Karė. „Toli nuo mūsų rytuose jau kelintas mėnuo, kaip pradėjo Maskolija su Japonija karę ...“. [Tilžė, 1904, balandis. [1] p.

2. **Zapasnjeji!** „Caro valdžia nori greit pašaukti mūsų kraštė zapasnuosius ...“ / Šiaulių lietuvių social-demokratų partijos organizacija. – [Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org.], [1904, lapkritis–gruodis]. – [1] p. ; 35 × 22 cm. – Prieš ant.: Darbininkai visos pasaulės, eikitė išvien!. – Išsp. dauginimo prietaisu – hektografu. – Tiražas [600] egz. – Tokio pat turinio atsišaukimą išspausdino ir LSDP Panevėžio organizacija.

Egz.: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 56-122, lap. 1; Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1770, ap. 3, b. 4 (t. 2), lap. 107.

1905 m.

3. **Šiaulių darbininkai!** „Visiems prispaustiesiems – lietuviams, žydams, lenkams, latviams, rusams ir kitiems – vienodai rupi numesti caro valdžią...“ / L. S. D. P. organizacija Šiauliuose. – [Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org.], 1905, sausis. – [1] p. ; 18 × 22 cm. – Išsp. dauginimo prietaisu – hektografu.

Egz.: Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1770, ap. 19, b. 14, lap. 55; Šiaulių „Aušros“ muziejus.

4. **Frenkelio** ir Nuroko darbininkai! „Visos pasaulės darbininkai reikalauja sau geresnio gyvenimo...“ / L. S. D. P. organiz. Siauliuose. – [Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org.], 1905, sausis. – [1] p. ; 35 × 22 cm. – Išsp. dauginimo prietaisu – hektografu. – Tiražas [50] egz. – Perspausdinta: Vienybė lietuvninkų. – 1905, kovo 29 (Nr. 13), p. 150.

Egz.: Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1770, ap. 19, b. 14, lap. 57.

5. **Šiaulių** darbininkai! ir męs meskim darbą visuose fabrikuose, dirbtuvėse... / Šiaulių Lietuvių social-demokratų partijos organizacija. – [Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org.], [1905, vas.]. – [1] p. ; 35 × 22 cm. – Išsp. dauginimo prietaisu – hektografu. – Perspausdinta: Vienybė lietuvninkų. – 1905, bal. 26 (Nr. 17), p. 198, 199.

Egz.: Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1770, ap. 19, b. 14, lap. 56; Šiaulių „Aušros“ muziejus.

6. **Vincas Kapsukas**. Draugai! „Reikalai mūsų, darbininkų, priešingi reikalams fabrikantų – kapitalistų...“ / Šiaulių Liet. S.D.D.P. organizacija. – [Šiauliai : Lietuvių socialdemokratų darbininkų partijos Šiaulių org., 1905, gegužė–rugsėjis]. – [2] p. ; 36 × 22,5 cm. – Aut. spaudinyje nenurodytas. – Išsp. dauginimo prietaisu. – Išleidimo metai nurodomi pagal tekste esančius žodžius: „Štai, ką tik prasidėjo 1905 m.“

Egz.: Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1770, ap. 3, b. 3, lap. 122.

7. **Reikalavimai** Zubovo mechaniškojo zavodo darbininkų. „I. 1) 10-valandė darbo diena su parčio ir pietų laiku...“ / Šiaulių lietuvių soc.-dem. darb. partijos org. – [Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org.], [1905, gegužė]. – [1] p. ; 35 × 22 cm. – Išsp. dauginimo prietaisu. – Tiražas [1 000?] egz.

Egz.: Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM I-R 2264.

8. **Lietuvos** socialdemokratų reikalavimai. – Šiauliai : Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org., 1905. – Išsp. dauginimo prietaisu. – Aprašyta pagal: Iš partijos darbų // Darbininkų balsas. – 1905, Nr. 8, p. 263.

9. Į kovą! : [daina]. – Šiauliai : Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org., 1905. – 2 p. : iliustr. – Išsp. dauginimo prietaisu. – Aprašyta pagal: Iš partijos darbų // Darbininkų balsas. – 1905, Nr. 8, p. 263.

10. **Towarzysze!** „Znów w całej Rosyi rozległ się silny, olbrzymi rewolucyny głos robotniczej klasy...“ / Litewska socyjalno-demokratyczna partya ; „Bund“ ; Wspólna komisya Szawelskich organizacyj: Litewskiej socyjalno-demokratycznej partyi i „Budnu“. – [Šiauliai] : [Bundo ir Lietuvos socialdemokratų partijų Šiaulių organizacijų jungtinis komitetas], [1905, spalį]. – [1] p. – Tiražas [1000] egz. – Prieš antr.: Robotnicy wszystkich krajów łącznie się!. – Išsp. dauginimo prietaisu – hektografu.

Egz.: Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1227, ap. 1, 1905 m., b. 182, lap. 566–567.

11. **Bernai** ir mergaitės! Reikalaukim didesnės algos! „Jau nebe toli Kalėdos. Jau baigesi mūsų vargų metai...“ / Lietuvos socialdemokratų partija ; kuopa susipratusių darbininkų Šaulių paviėto. – [Šiauliai?] : [Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org.], 1905, lapkritis ([Vilnius] : [Lietuvos socialdemokratų partijos nelegali sp.]) – [2] p. ; 18 × 15 cm. – Prieš antr.: Visų kraštų darbininkai, vienykitės!. – Tiražas 5 000 egz.

Egz.: Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM I-R 1688; Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1770, ap. 3, b. 4 (t. 2), lap. 114, 116; Rusijos nacionalinė b-ka. Sankt Peterburgas, 25.Vb.8.41.

1906 m.

12. **9-os** janvariaus šventė. „Šie metai buvo del mūsų kraujo metais...“ / Lietuvos socialdemokratų partija ; Šiaulių Lietuvos socialdemokratų partijos organizacija. – [Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org.], 1906, saus. 6 ([Vilnius] : [Lietuvos socialdemokratų partijos sp.]). – [1] p. ; 25 × 16 cm. – Tiražas [5 000] egz. – Tokio pat turinio atsišaukimą išspausdino ir LSDP Kauno organizacija.

Egz.: Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM I-R 1507.

13. **Piliečiai!** „Pagalios jau išsiaiškino galūtinai, kad antroji dūma bus vistik sušaukta...“ / Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių apskričio komitetas. – Šiauliai : Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org., 1906, [sausis-vasaris]. – 2 p. – Išsp. dauginimo prietaisu. – Aprašyta pagal perspaudus: Piliečiai! // Kova. – 1907, kovo 1 (Nr. 8), p. 117; Naujoji gadynė. – 1906, gruod. 28 (saus. 10) (Nr. 32), p. 511, 512.

14. **К солдатам.** «Братья-солдаты!» / Российская социал-демократическая рабочая партия Шавельская группа ; Военно-революционная при Шавельской группе Российской социал-демократической рабочей партии. – [Šiauliai] : [Karinė-revoliucinė organizacija prie Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos Šiaulių organizacijos], 1906, февраль. – [1] p. – Prieš antr.: Российская социал-демократическая рабочая партия Шавельская группа ; Пролетарии всех стран, соединяйтесь!. – Išsp. dauginimo prietaisu – stiklografu. – Aprašyta pagal perspaudą ir nuorašą: Революция 1905–1907 гг. в Литве: документы и материалы. Вильнюс, 1961, p. 436; LYA, f. 1770, ap. 3, b. 4, lap. 129.

Egz.: Rusijos valstybinis karinis-istorinis archyvas, ф. 2359с, шт. 23-й пех. див., д. 1, л. 16а.

15. **Streikas** dar nepasibaigė... „Szaulių Lietuvos social-demokratų partijos organizacija praneša visiems darbininkams, jog streikas, kuris prasidėjo „Gubernijoje“ 28 nojabriaus dienoj 1905 m., dar nepasibaigė...“ / Lietuvos social-demokratų partija ; Šiaulių Lietuvos social-demokratų partijos organizacija. – [Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org.], 1906, kovo 16 ([Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų

partijos nelegali sp.]). – [1] p. ; 18 × 12 cm. – Prieš antr.: Visų kraštų proletarai, vienykitės!; Lietuvos social-demokratu partija. – Tiražas 300 egz.

Egz.: Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1770, ap. 19, b. 26, lap. 7; Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM I-R 1512.

16. **Szalin** šnipai! „Sunkus darbininko gyvenimas – spaudžia jį dvarponiai, spaudžia pabirkantai, spaudžia valdžia...“ / Lietuvos socialdemokratų partija ; Šaulių Lietuvos social-demokratų partijos organizacija. – [Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org.], 1906, kovas ([Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų partijos nelegali sp.]). – [1] p. ; 30 × 15,1 cm. – Prieš antr.: Visų kraštų proletarai, vienykitės!. – Tiražas 600 egz.

Egz.: Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1770, ap. 19, b. 26, lap. 8; Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM I-R 1504.

17. **Šalin** Valstybės Duma! „Nikalojaus II valstybej-Rusijoj – paskutiniaus 1905 metais tapo labai neberamu...“ / Lietuvos social-demokratu partija ; Šaulių - Liet. soc.-dem. part., Bundo ir Rusijos soc.-dem. darb. p. org. – [Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių org.], 1906, kovas ([Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų partijos nelegali sp.]). – [2] p. ; 30 × 19 cm. – Prieš antr.: Visų kraštų proletarai, vienykitės!. – Tiražas 1 200 egz. – Perspausdinta: Kova. – 1906, birž. 15 (Nr. 24), p. 186, 187.

Egz.: Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1770, ap. 19, b. 26, lap. 9; Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM I-R 1588.

18. **Manifestas** į visos Rusijos valstiečius. „Draugai – valstiečiai! Prieš du ir pusę mėnesio po visą šalį jus varginotes...“ – [Šiauliai] : išleido Saulių organizacija Lietuvos socialdemokratų partijos, 1906, liep. 28 ([Šiauliai] : [Lietuvos socialdemokratų organizacijos sp.]). – [2] p. ; 33 × 11 cm. – Tiražas 4 000 egz.

Egz.: Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1770, ap. 19, b. 29; Šiaulių „Aušros“ muziejus, I-R 1687.

1907 m.

19. **Steponas Kairys**. Lietuvos darbininkai ir valstiečiai! „Jūs išrinkot mus savo atstovais...“ / Lietuvos socialdemokratų atstovų kuopos nariai: Gudavicius, Kumelis, Kupstas, Povylius, Stašinskas. – [Vilnius] : [Lietuvos socialdemokratų partija], [1907, kovas] (Šiauliai : Šiaulių L.S.D.P. komiteto sp.). – [1] p. ; 36,5 × 27 cm. – Aut. spaudinyje nenurodytas. – Virš. antr.: Lietuvos S. D. atstovų kuopos atsišaukimas. – Tiražas 2 000 egz. – Perspausdintas Vilniuje išėjęs to paties pavadinimo leidinys.

Egz.: Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius, LR 4502; Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1770, ap. 3, b. 4, lap. 92.

20. **Darbininkai** ir darbininkės! „Jau treči metai, kaip Lietuvos kaimo darbininkai stjo į kovą su savo išnaudotojais...“ / Lietuvos socialdemokratų partijos Centro komitetas. – [Vilnius] : [Lietuvos socialdemokratų partija], 1907, birželis ([Šiauliai] : šiaulių apskriczio komiteto sp.). – [1] p. ; 35 × 22 cm. – Prieš antr.: Visu kraštu darbininkai, eikime išvien!. – Tekstas sp. dviem sklt. – Tiražas 20 000 egz.

Egz.: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, L-A/699 (2 egz.); Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius, LR 4541; Lietuvos istorijos instituto biblioteka, f. 4-213, lap. 35, 36 (2 egz.); Rokiškio krašto muziejus, inv. nr. 1229.

1914 m.

21. **Draugai!** „Dirbame, prakaituojame, savo kruvinu prakaitu pastatome kapitalistams puikiasias pilis...“. – Šiauliai : [Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių organizacija], 1914. – Aprašyta pagal: Šiaulių odininkų streikas // Vilnis. – 1914, geg. 10(23) (Nr. 14), p. 4.

Sudaryta remiantis: Nacionalinės bibliografijos duomenų banku (<https://nbd.bibli.lt/>), leidiniu „Революция 1905-1907 гг. в Литве: документы и материалы“ (Вильнюс, 1961, p. 436) ir užregistruotais egzemplioriais, juos peržiūrint *de visu*.